

**„Należy stworzyć niepodległe
państwo polskie (...) z wolnym
dostępem do morza”**

**Powrót Pomorza i Kujaw
do Polski 1918–1920**

„Należy stworzyć niepodległe państwo polskie (...) z wolnym dostępem do morza”

Powrót Pomorza i Kujaw do Polski 1918–1920

Kamila Churska-Wołoszczak
Barbara Męczykowska

„Należy stworzyć niepodległe państwo
polskie (...) z wolnym dostępem do morza”

Powrót Pomorza i Kujaw do Polski 1918–1920

Gdańsk–Bydgoszcz 2020

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Recenzent
dr hab. Tomasz Krzemiński

Konsultacja
dr Katarzyna Maniewska

Projekt graficzny, mapy
Piotr Wiejak

Korekta
Anna Świtalska-Jopek

Autorzy dołożyli wszelkich starań, aby dotrzeć do wszystkich właścicieli i dysponentów praw autorskich do zdjęć wykorzystanych w albumie. Osoby, do których nie udało się dotrzeć, prosimy o kontakt z wydawcą.

Zdjęcie na okładce:
Powitanie gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego i generalicji przez mieszkańców Bydgoszczy (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

© Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu,
Gdańk–Bydgoszcz 2020

ISBN: 978-83-8098-814-9

www.ipn.gov.pl

Spis treści

Wstęp	10
Odrodzenie Rzeczypospolitej	13
Niepodległość i walka o granice	19
Niepodległość w 1918 roku	25
Grenzschutz Ost	33
Powstanie wielkopolskie	39
Powrót Pomorza i Kujaw Zachodnich do Polski	47
Przylączenie Torunia i Bydgoszczy do macierzy	55
Toruń	56
Bydgoszcz	64
Przejmowanie władzy w wybranych miastach regionu	77
Brodnica	78
Jabłonowo Pomorskie	81
Lidzbark	82
Wąbrzeźno	82
Nakło nad Notecią	84
Chełmża	86
Łasin	88
Chełmno	89
Grudziądz	91
Świecie	96
Nowe	97
Gniew	100
Pelplin	100
Starogard	101
Tczew	104
Kościerzyna	104
Wejherowo	105
Majątek Kolibki	105
Zaślubiny Polski z morzem	107
Spory na zachodnim pograniczu	117
Plebiscyt na Powiślu	127
Wojna polsko-bolszewicka	135
Ojcowie Niepodległości Pomorza i Kujaw – wybrane portrety	142
Bibliografia	150

Album „*Należy stworzyć niepodległe państwo polskie (...) z wolnym dostępem do morza*”. *Powrót Pomorza i Kujaw do Polski 1918–1920* to jedna z inicjatyw podjętych przez pracowników pionu edukacyjnego Instytutu Pamięi Narodowej w Bydgoszczy i Gdańsku, mających upamiętnić setną rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości oraz powrotu Pomorza i Kujaw do Macierzy.

Odzyskanie niepodległości na Pomorzu i Kujawach stanowiło proces złożony i wieloetapowy. Wynikało to niewątpliwie z faktu, iż do 1914 r. wchodziły one w skład dwóch państw zaborczych. Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska, do 1914 r. znajdujące się w zaborze rosyjskim, niepodległość uzyskały w 1918 r. Tereny pozostające pod zaborem pruskim wolność odzyskiwały systematycznie w kolejnych miesiącach. Część Kujaw Zachodnich wyzwolono na przełomie lat 1918 i 1919 w powstaniu wielkopolskim. Pomorze i rejon nadnotecki wraz z Bydgoszczą powróciły do Polski na mocy postanowień traktatu wersalskiego w styczniu i lutym 1920 r. W końcu niewielka część Powiśla znalazła się w granicach Polski w wyniku plebiscytu przeprowadzonego w lipcu 1920 r.

Niepodległości wywalczonej na Pomorzu i Kujawach w latach 1918–1919 zagroziły latem 1920 r. wojska bolszewickie. W ówczesnych dziejach tych ziem widać najważniejsze etapy walki Polaków o niepodległość – odzyskanie suwerenności w listopadzie 1918 r., zryw powstańczy, inkorporacja ziem na mocy postanowień traktatu wersalskiego, plebiscyt, w końcu ostateczna, zwycięska walka o granicę z bolszewikami.

Publikacja jest rozszerzoną wersją wystawy o tym samym tytule, której odsłonięcie nastąpiło w największych miastach województw kujawsko-pomorskiego i pomorskiego w listopadzie 2018 r., w setną rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Zawartość ekspozycji wzbogacono o nieprezentowane wcześniej fotografie, fragmenty wspomnień i artykułów prasowych. Album zawiera ponad 130 zdjęć oraz plakaty, ulotki i mapy. Składa się z 13 rozdziałów w układzie chronologiczno-rzeczowym, przedstawiających najważniejsze aspekty odzyskania niepodległości na Kujawach i Pomorzu. Pierwszy rozdział zawiera informacje ogólne dotyczące drogi prowadzącej do odrodzenia Rzeczypospolitej. Kolejne mają charakter szczegółowy i odnoszą się do dziejów regionu – wydarzeń na Kujawach Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w listopadzie 1918 r., działalności organizacji Grenschutz Ost, powstania wielkopolskiego, inkorporacji Pomorza w styczniu 1920 r. zakończonej zaślubinami Polski z morzem, plebiscytu na Powiślu czy inwazji bolszewickiej, która latem 1920 r. zagroziła młodemu państwu polskiemu. Ostatnią jego część stanowią portrety lokalnych ojców niepodległości.

Sposób prezentacji treści i bogata ikonografia sprawiają, że publikacja ma charakter edukacyjny, obejmując najistotniejsze wydarzenia z lat 1918–1920 i przybliżając najważniejsze aspekty odzyskania niepodległości na Kujawach, ziemi dobrzyńskiej, Kaszubach i Pomorzu. Dzięki temu zarówno album, jak i wystawa mogą być wykorzystane w procesie nauczania i wychowania przez nauczycieli, nie tylko na lekcjach historii, języka polskiego i wiedzy o społeczeństwie, ale i godzinach wychowawczych oraz podczas uroczystości szkolnych.

Podziękowania

Publikacja powstała w oparciu o szeroką kwerendę prowadzoną w wielu archiwach i muzeach, częstokroć przy życzliwej pomocy ich pracowników. W tym miejscu pragniemy złożyć serdeczne podziękowania wszystkim osobom i instytucjom, które bezinteresownie udzieliły nam pomocy podczas prac nad przygotowaniem niniejszego albumu.

Szczególne podziękowania kierujemy w stronę osób prywatnych i instytucji, które przekazały materiały do wystawy: Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, Archiwum Państwowego w Radomiu, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Kongresu USA, Burmistrza Nowego, Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Aleksandra Skulte-
ta w Tczewie, Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej im. Witalisa Szlachci-
kowskiego w Wąbrzeźnie, Muzeum Historyczno-Etnograficznego im. Juliana Ry-
dzykowskiego w Chojnicach, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu,
Muzeum Kaszubskiego im. Franciszka Tredera w Kartuzach, Muzeum Miasta
Gdyni, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Muzeum Okręgowego im. Leona
Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Muzeum Okręgowego w Toruniu, Muzeum Pi-
śmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Muzeum Stutthof
w Sztutowie, Muzeum w Brodniczy, Muzeum Zamkowego w Malborku, Muzeum
Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie, Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie, Mu-
zeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, Muzeum Ziemi Kościerskiej
im. dra Jerzego Knyby w Kościerzynie, Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad
Notecią, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, Narodowego
Archiwum Cyfrowego, Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej, Wojewódzkiej i Miej-
skiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy, Wojskowego Biura
Historycznego im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego, Muzeum Ziemi Szubińskiej
im. Zenona Erdmanna w Szubinie oraz Rafała Cymśa, Franciszka Skibickiego
i Wojciecha Wilkowskiego.

*Album dedykujemy depozytariuszom naszej Niepodległości
– młodemu pokoleniu Polaków*

Autorzy

Odrodzenie Rzeczypospolitej

Latem 1914 r. trzech zaborcy, którzy w latach 1772–1795 doprowadzili do upadku I Rzeczypospolitej Polskiej, znaleźli się w stanie wojny – Niemcy i Austro-Węgry stanęły do walki z Rosją. Konflikt między zaborcami stwarzał realną szansę na odzyskanie przez Polskę niepodległości. W działania wolnościowe zaangażowali się przedstawiciele wielu polskich ruchów i organizacji, którzy początkowo musieli wybrać jedną z opcji – prorosyjską lub proaustriacką. Walka o niepodległość polegała z jednej strony na czynnie zbrojnym (m.in. Legiony Polskie Józefa Piłsudskiego walczące u boku Niemiec i Austro-Węgieł), a z drugiej na aktywności dyplomatycznej, która miała doprowadzić do zaistnienia „sprawy polskiej” na arenie międzynarodowej (Komitet Narodowy Polski z Romanem Dmowskim i Ignacym Paderewskim na czele).

Po dwóch latach wojny państwa zaborcze, zabiegając o polskich żołnierzy, zaczęły deklarować możliwość utworzenia samodzielnego państwa polskiego (Akt 5 listopada wydany przez Niemcy i Austro-Węgry w 1916 r.; deklaracja cara Mikołaja II z grudnia tego roku; wreszcie obietnice przywódców rewolucji w Rosji składane w 1917 r.). W styczniu 1918 r. prezydent Stanów Zjednoczonych Thomas Woodrow Wilson przedstawił propozycję 14-punktowego programu pokojowego dla Europy po zakończeniu wojny. Punkt 13 głosił konieczność utworzenia niepodległego państwa polskiego z wolnym dostępem do morza.

11 listopada 1918 r. Ententa i Republika Niemiecka sygnowały układ rozejmowy w Compiègne kończący I wojnę światową. W tym samym czasie Józef Piłsudski powrócił do Warszawy z internowania w Niemczech, objął władzę nad wojskiem, desygnował pierwszego premiera, a wkrótce został tymczasowym naczelnikiem państwa.

Wysiłek zbrojny i działania dyplomatyczne podejmowane przez Polaków, a także wsparcie światowych mocarstw doprowadziły do powrotu Polski na mapę Europy po latach niewoli.

Tak w listopadzie 1918 r. odrodziła się wolna i suwerenna Rzeczpospolita Polska.

Mapa Europy Środkowej z 1916 r. Widoczne granice państw zaborczych (Biblioteka Narodowa).

3

Brodnica, w lutym 1915.

Rodacy!

Straszna klęska wojny zaciężyła na ogromnym obszarze ziem polskich, niosąc głód i pożogę. Wsie i miasteczka z ziemią zrównane, tysiące rodzin tuła się bez dachu, żebrząc o kawałek chleba. Zasiwy częściowo zniszczone, częściowo role leżą odłogiem. Głód i choroby szerzą się w sposób zastraszający. Pomoc zatem, i to pomoc najrychlejsza jest konieczną.

Gdziekolwiek żyje lud polski, gdziekolwiek bije serce polskie, tam spieszy każdy z pomocą, dzieląc choćby ostatni kęs chleba z braćmi, na których brzemię wojny tak strasznie zaciężyło.

Lecz nietylko spieszy Polska z pomocą. Prawie wszystkie narody organizują akcję pomocniczą, bo większa część ziem polskich stanowi gruzy i zgliszcza i na zaspokojenie najkonieczniejszych potrzeb, potrzeba milionów.

Wzywamy przeto i mieszkańców powiatu brodnickiego do złożenia składki na mieszkańców zniszczonych okolic Polski. Dajmy na chleb dla rodzin polskich, aby im dalszą egzystencję umożliwić.

Komitet.

Adamczewski Stanisław
członek zarządu Rolnika.

Długoleński
członek zarządu Rolnika.

Wojciech Hoffmann
członek zarządu Banku.

Ks. Prob. Kuczyński
Radoszki.

Józef Łyskowski
z Kitnówka.

Ks. Prob. Ossowski
z Mszana.

Ks. Prob. Sentkowski
z Bobrowa.

Sylwester Bizan
członek zarządu Banku.

Ks. Prob. Doering
z Brodnicy.

Ks. Mieczysław Kamiński
z Brodnicy.

Aleksander Maciejewski
z Kruszynek.

Leon Ossowski
z Białobłot.

Ks. Prob. Sychowski
z Boleszyna.

Ks. R. Dembiński
proboszcz z Pokrzydowa.

Feliks Dziegielewski
z Bachotka.

Dr. Józef Karwat
z Wichulca.

Kazmierz Koczwara
członek zarządu Banku.

Franciszek Mossakowski
Jaguszewice.

Władysław Olszewski
z Lidzkarka.

Leon Tyczyński
z Brodnicy.

Józef Piłsudski w okopach frontu wschodniego wśród żołnierzy 1. pułku Legionów Polskich. Czwarty z prawej mjr Albin Fleszar, trzeci z lewej por. Bolesław Długoszowski-Wieniawa, Stochód, 1916 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, m.in: Stanisław Kozicki, Józef Wielowieyski, Władysław Sobański, Roman Dmowski, Erazm Piltz, Franciszek Fronczak i Maurycy Zamoyski, czerwiec 1918 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Thomas Woodrow Wilson
Prezydent Stanów
Zjednoczonych Ameryki

§ 13
warunków pokojowych postawionych
przez Prezydenta Wilsona:

„Niepodległa Polska, obejmująca
wszystkie, zamieszkane przez Pola-
ków terytorja, z wolnym dostępem do
morza i zagwarantowana przez traktat
międzynarodowy”.

Bibiloteka Kongresu USA.

„Mapa Polski z granicami według traktatu wersalskiego” (Biblioteka
Narodowa).

Niepodległość i walka o granice

Dzień 11 listopada 1918 r. stał się symboliczną datą odzyskania przez Polskę niepodległości po latach zaborów. Wówczas jednak tylko część ziem polskich weszła w skład odrodzonej Rzeczypospolitej, a walka Polaków o granice trwała do 1921 r.

Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska odzyskały niepodległość w listopadzie 1918 r. (latem 1920 r., podczas wojny polsko-bolszewickiej, ziemie te na krótko zostały zajęte przez wojska bolszewickie), jednak część ziem Pomorza i Kujaw jeszcze ponad rok pozostawała poza granicami państwa.

Po wybuchu powstania wielkopolskiego (przełom lat 1918 i 1919) powstańcy opanowali nie tylko Wielkopolskę, ale także Pałuki (Szubin, Kcynia, Żnin) oraz część Kujaw Zachodnich (Inowrocław, Kruszwica, Strzelno).

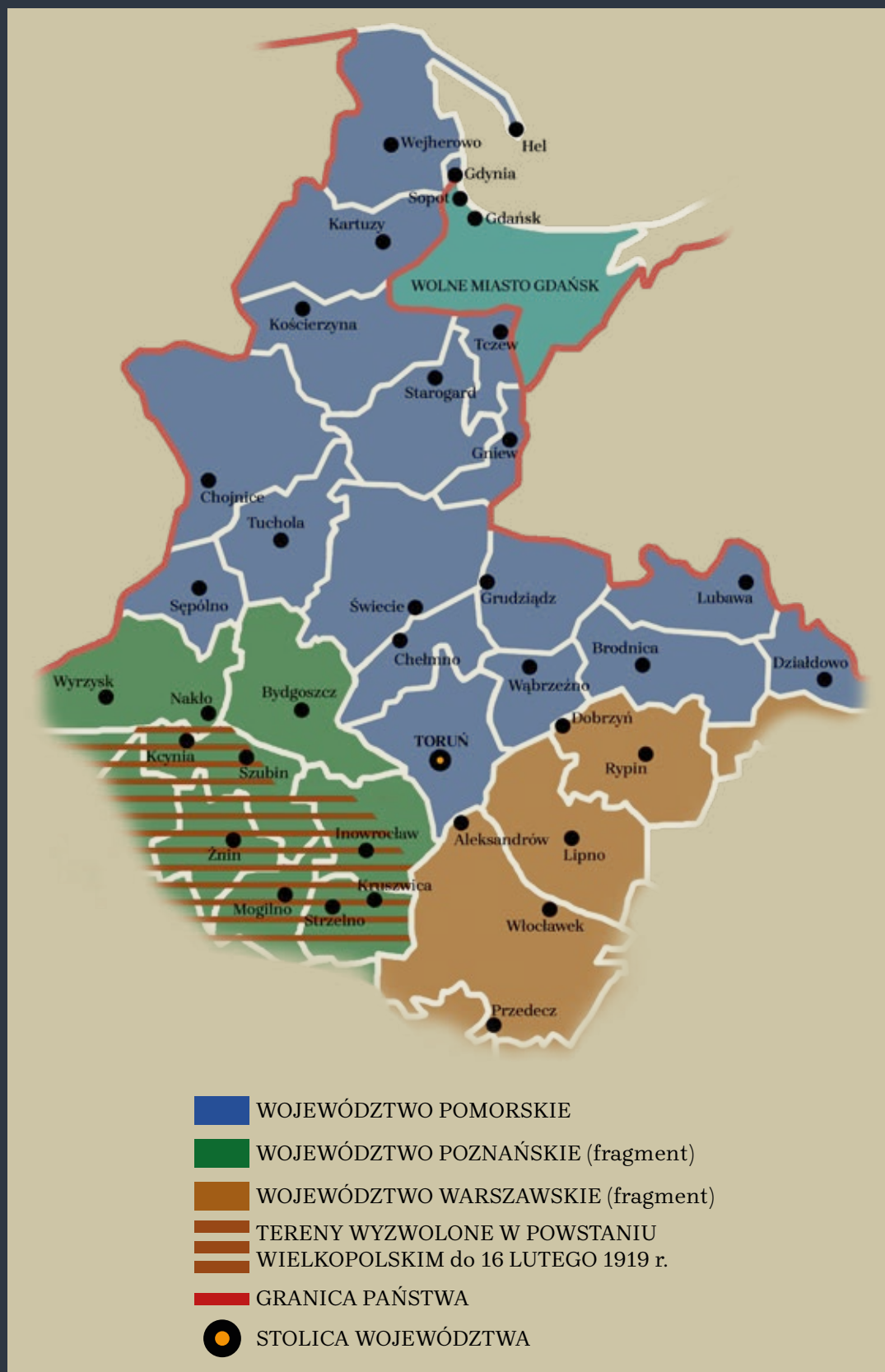
Pomorze Gdańskie i większa część Kujaw Zachodnich, w tym Bydgoszcz, powróciły do Polski na mocy postanowień traktatu wersalskiego. Przejęcie tych ziem nastąpiło w styczniu i lutym 1920 r. Polska otrzymała 147-kilometrowy pas morskiego wybrzeża ograniczony na wschodzie Wolnym Miastem Gdańsk, a na zachodzie ujściem rzeki Piaśnica.

W wyniku plebiscytu przeprowadzonego w Prusach Wschodnich (na Warmii, Mazurach i Powiślu) w lipcu 1920 r. do Polski powróciła niewielka część Powiśla nazywana Małą Polską (Janowo, Nowe Lignowy, Bursztych, Pólko Małe, Kramrowo).

Ostateczny kształt granic północnych II Rzeczypospolitej został ustalony w 1924 r. po zakończeniu prac Międzynarodowej Komisji Granicznej.

W II RP ziemie te znalazły się w granicach trzech województw:

- warszawskiego (Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska),
 - poznańskiego (Kujawy Zachodnie, część Krajny, Pałuki),
 - pomorskiego ze stolicą w Toruniu (pogranicze Kujaw i Pomorza, Pomorze Gdańskie).
-

Pomorze i Kujawy w latach 1918–1920.

on
H. S. ma
exemplar
W

Memoryał

Rady Ludowej

na powiat brodnicki

dotyczący

żądań ludności polskiej.

Ludność polska powiatu brodnickiego reprezentowana przez Radę Ludową, zebrałą dnia 27. listopada 1918 r. w Brodnicy, uchwała co następuje:
„Z górą 45 tysięcy ludności polskiej powiatu brodnickiego uznaje jednomyślnie

Naczelną Radę Ludową,

którą polski sejm dzielnicowy dnia 3. grudnia w Poznaniu obrzeze,

jako najwyższą władzę polityczną,

powołaną do obrony słusznych praw ludności polskiej,

zaś Powiatową Radę Ludową w Brodnicy jako władzę wykonawczą na powiat brodnicki.

W myśl odezwy komisarzy N. R. L. z dnia 14. listopada b. r. składa ludność polska z całym zaufaniem sprawę przynależenia do Polski w ręce kongresu pokojowego, a do chwili tej uznaje współpracę z rządem niemieckim nad zachowaniem spokoju i porządku za konieczną.

Ludność polska pragnie współpracować z rządcami obecnie Radami Robotników i Ziemian i zobowiązuje się przez Powiatową R. L. w Brodnicy współpracować z Radą Rob. i Ziemian.

- 1) nad utrzymaniem spokoju i porządku.
- 2) nad podtrzymaniem aprowizacji.
- 3) nad wymiarem sprawiedliwości wszystkim obywatelom.

Aby współpracę tę umożliwić, P. R. L. żądać musi:

- I. przedstawicieli ludności polskiej w stosunku do liczby ludności polskiej
 - a) w powiatowym sejmiku i w dziale powiatowym,
 - b) w magistratach i radach miejskich.
- II. ustanowienie przez P. R. L. proponowanych mężów zaufania: a) na landraturze, b) w magistratach, c) w sądach, d) w inspekcji szkolnej, f) na kolei.
- III. Ci mężowie zaufania są pośrednikami pomiędzy ludnością polską a odnoszonymi urzędami.
- IV. równouprawnienie dla języka polskiego w wszystkich urzędach.
- V. zaprowadzenie języka polskiego w szkołach:
 - a) w nauce religii,
 - b) jako obowiązkową naukę języka polskiego dla dzieci polskich (co najmniej 4 lekcje w tygodniu.)
- V. usunięcie tych osobistości z urzędów, które wybitnie działały w duchu przeciwpolskim i ludności polskiej przez z góry uznany system szczególnie dały się w znaki.

Many nadzieje, że każdy rozsądny i nieuprzedzony Niemiec, któremu na spokojnym pożytku z polakami zależy, żądania nasze uzna za słuszne i że rozsądna opinia publiczna niemiecka stanie po naszej stronie i nie ulegnie się garstki krzykaczy, którzy już tyle nieszczęść całej ludzkości przysporzyli."

Brodnica, dnia 27. listopada 1918.

- Jan Bedykowski Sylwester Bizan Antoni Ciojnowski Ks. Roman Dembiński Ks. Jan Wiering Władysław Duliński
- Fischer-Slupp Ks. Tomasz Gosk Bronisław Grażawski Dr. Jan Janaszek Albin Kropiewski
- Jan Krzyżniewski Władysław Kwiatkowski Lenda-Nierzywiec Teofil Lewicki Lil Lulu-Lemberg
- Władysław Majewski Józef Mazerski Marcin Michalski Ks. Michnowski-Msza Paweł Michnowski
- Wacław Mroziński Feliks Olszewski Władysław Olszewski Stanisław Ossowski Antoni Paczkowski Antoni Pawski
- M. Ptaszyński Józef Przeczekowski Feliks Rochnowski Stefan Różycki Bronisław Stomeczewski Jan Starogardzki
- Stanisław Strzelecki Antoni Szarzyński Edmund Truszczyński Józef Tychnowski Władysław Węchawski Wilkanowski
- Władysław Wiśniewski Marcin Zabielski Władysław Zakrzewski Józef Zientarski.

K. Wójcickowski, Brodnica.

Kundgebung

des polnischen Volksrates für den Kr. Strasburg

betreffend die Stellungnahme

der poln. Bevölkerung.

Die polnische Bevölkerung des Kreises Strasburg Wpr. vertreten durch den Volksrat des Kreises Strasburg, der am 27. November tagte, hat folgendes beschlossen:

„Die im Kreise 45 Tausend zählende polnische Bevölkerung erklärt einmütig

den Hauptvolksrat,

der durch die Delegierten sämtlicher in Deutschland lebender Polen am 3. Dezember d. J. in Posen gewählt werden wird, für ihre höchste Vertretung in sämtlichen politischen Fragen und

den Volksrat des Kreises Strasburg

als Vollzugsrat für den Kreis Strasburg.

Im Sinne des Aufrufes, den die Kommissare des Hauptvolksrates am 14. d. M. erlassen haben, überlässt die polnische Bevölkerung die Frage ihrer Zugehörigkeit zum Königreich Polen im vollem Vertrauen dem Friedenskongress und bis dahin erachten die Polen ihre Mitarbeit mit der jetzigen deutschen Regierung als unbedingt notwendig, um allgemeine Ruhe und Ordnung aufrecht zu erhalten.

Die polnische Bevölkerung will mit den jetzt regierenden Arb- und Soldatenräten mitarbeiten und verpflichtet sich durch ihren Kreisvolksrat mit den Arb- u. Soldatenräten Hand in Hand zu gehen, um

- 1) für Ruhe und Ordnung zu sorgen,
- 2) für Lösung der Ernährungsfrage Sorge zu tragen,
- 3) für die Gleichberechtigung sämtlicher Bürger einzutreten.

Um diese Arbeit zu ermöglichen sieht sich der Kreisvolksrat gezwungen folgendes zu verlangen:

- I. Vertreter der Polen
 - a) im Kreistag und im Kreisausschuss,
 - b) in Magistrat und Stadtverordnetenkollegien und zwar im prozentuellen Verhältniss beider Nationen.
- II. Erneuerung der, durch den Volksrat vorgeschlagener Vertrauensmänner: a) im Landratsamt, b) in den Stadtverwaltungen, c) in den Schulinspektionen, d) in Gerichten, e) auf den Postanstalten und f) auf den Bahnhöfen.

Diese Vertrauensmänner sollen zwischen der polnischen Bevölkerung und den betreffenden Amtsstellen vermitteln.

- III. Gleichberechtigung der polnischen Sprache im öffentlichen Leben.
- IV. Einführung der polnischen Sprache:

- a) im Religionsunterricht
 - b) im Schulunterricht
- Polnische Kinder u. Jugendliche Pflichtfach für sämtliche Kinder u. Jugendliche, zwar mindestens 4 Stunden wöchentlich.

- V. Beamten, die sich vorrangig im antipolnischen Sinne betätigt und die Bevölkerung besonders fühlbar gemacht haben, sollen unverzüglich ihre Ämter verlassen.

Wir hoffen, dass der gerechtfertigte und vorurteilsfreie deutsche Bürger, dem es am einem ruhigen Zusammenleben mit den Polen gelegen ist, unsere Forderungen als recht und billig anerkennt. Wir hoffen, dass die öffentliche Meinung sich auf unsere Seite stellt und sich durch das Geschrei und die Hetzerei eines Häufleins nicht schon unermässliche Schaden zugefügt haben, nicht beirren lässt."

Strasburg Wpr., 27. November 1918.

Podpisanie traktatu kończącego I wojnę światową w Sali Lustrzanej Pałacu Wersalskiego, 28 czerwca 1919 r. (Biblioteka Kongresu USA).

Manifestacja ludności niemieckiej przeciwko przyłączeniu Bydgoszczy do Polski, Bydgoszcz, 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Przedstawiciele powstańców wielkopolskich i Grenzschatzu podczas pertraktacji prowadzonych na linii demarkacyjnej, 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Niepodległość w 1918 roku

Walki zbrojne między zaborcami na Kujawach Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej (zabór rosyjski) trwały od sierpnia do listopada 1914 r. Po wyparciu wojsk rosyjskich tereny te dostały się na cztery lata pod okupację niemiecką. Jesienią 1918 r. – w obliczu nieuchronnej klęski państw centralnych oraz wydarzeń rewolucji bolszewickiej w Rosji – ludność polska rozpoczęła akcję rozbijania niemieckich garnizonów oraz przejmowania ośrodków władzy na ziemiach polskich.

Na Kujawach Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej proces ten trwał od 10 do 12 listopada 1918 r. W niektórych miejscowościach regionu dochodziło do walk z Niemcami, w innych do rozbijania ich siłą, w jeszcze innych do pokojowego przejmowania od okupanta broni, posterunków i administracji.

Do walk doszło m.in. pod Lubiczem, Dobrzejewicami i Czernikowem. We Włocławku ok. 100 członków Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), Straży Obywatelskiej, harcerzy i ochotników rozbilo siłą 600 żołnierzy niemieckich, którzy odmówili złożenia broni, mimo obietnicy bezpiecznego powrotu do swej ojczyzny.

W Lipnie, zapewne ze względu na bliskość granicy i połączenia kolejowego, Niemcy oddali broń Polakom i dobrowolnie opuścili miasto. Również w Rypinie członkowie POW przejęli władzę pokojowo (niemiecki naczelnik powiatu przekazał im m.in. pocztę, broń, koszary, więzienie oraz kolejkę konną Rypin-Dobrzyń). Pokojowe przekazanie władzy miało miejsce również w Dobrzyniu nad Drwęcą oraz Aleksandrowie Kujawskim.

Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska stały się częścią województwa warszawskiego. Dzięki sprawnej akcji przejmowania władzy z rąk niemieckich i tworzenia organów administracji terytorialnej już w styczniu 1919 r. mogły się odbyć pierwsze wybory do Sejmu Ustawodawczego odrodzonej Rzeczypospolitej.

Nieszawa, ok. 1918 r. (Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Aleksandrów Kujawski, ok. 1918 r. (Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Dobrzyń nad Wisłą, ok. 1918 r. (Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej w Włocławku).

Odzyskana kolejka konna Dobrzyń-Rypin (Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie).

Narodowy Związek Robotniczy
w WOLNEJ POLSCE — WOLNY LUD.

Pracy i chleba.

Chcemy stworzyć Ludowe Państwo Pracy, w którym zniknie krzywda społeczna klas upośledzonych, a panować będzie sprawiedliwość i prawo w którym nie będzie ciemiężców, tylko równi i wolni Obywatele.

Chcemy sejmu, który zdecyduje kto będzie rządził Polską.

Chcemy aby sejm określił granice Polski i stosunek jej mieszkańców tak do sąsiadów, jak do wszystkich ludów i narodów.

Chcemy aby sejm wydał prawo chroniące robotników od wyzysku i zapewnił sprawiedliwy podział środków żywności, oraz zabezpieczył spokojną starość.

Ważna więc chwila zbliża się dla nas robotnicy, na którą czekaliśmy górą sto lat.

Ta chwila wymaga skupienia wszystkich sił robotniczych.

Narodowy Związek Robotniczy wierzy, że proletarijat polski stanie, jak jeden mąż, w walce o prawa pod jego sztandarem.

Idziemy z Koalicją.

Żądamy: armji z poboru,
udziału w kongresie pokojowym,
ustroju Republikańskiego i demokratycznego,
jednoizbowego Sejmu,
wolności religijnej i tolerancji wobec wszystkich wyznań.
Przedstawicielstwa robotniczego wobec rządu.

Robotnicy i Robotnice!

Stawajcie pod nasze sztandary. My wysuwamy żądania możliwe do spełnienia i żądania te osiągnąć i zdobyć dla ludu pracującego musimy.

W ten bój o prawa robotnicze idziemy w zwartym bratnim szeregu, a rezultat walki przynieść musi ostateczne zwycięstwo.

Głosujcie na listę № 10.

Okręg Włocławski
NARODOWEGO ZWIĄZKU ROBOTNICZEGO.

styczeń 1919.

Ulotka Narodowego Związku Robotniczego przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, styczeń 1919 r. (Muzeum Niepodległości w Warszawie).

Narodowy Związek Robotniczy.

Obywatele! Robotnicy! Robotnice!

Po długiej niewoli w jarmie zaborców stajemy się gospodarzami na własnej ziemi. Własnymi dłońmi mamy zbudować gmach wolnej Ojczyzny—tak, aby znikła wszelka krzywda społeczna, aby zginął wszelki ucisk i na przemocy oparty wyzysk, aby równi sobie synowie jednej ziemi mogli żyć w dostatku i spokoju.

Wielką tę pracę Naród nasz wykona przez Konstytuante, przez jej uchwały i przez wcielenie ich jaknajszybsze w czyn! **Jaka zaś będzie większość w Konstytuancie, czyj głos rozlegać się tam będzie najdonioślej—takie będą uchwały tego Sejmu Ustawodawczego i taka będzie nasza przyszła Polska.**

Chwila jest tedy, Obywatele Robotnicy, bardzo ważna. Wybory zdecydowały o naszym losie na długie lata! **Demokracja robotnicza musi bacznie czuwać, aby w nadchodzącej rozprawie ocalić siebie i Ojczyznę.**

Po prawicy naszej skupia się już i organizuje rodzima reakcja polska, usypiająca czujność wyzyskiwanego przez siebie ludu oszukańczymi hasłami opiekuństwa nad robotniczą rzeszą. **Ani jeden socjalistowski kandydat nie powinien poprzeć ich kandydatów, bo w ten sposób kuć będziemy obroź na własne karki!**

Po lewicy naszej rozhułała się czerwona międzynarodówka, otwarcie lub potajemnie pchająca nas w przepaść anarchji i zniszczenia, w którą wtrąciła już ciemną, muzułką Rosję. Partyni, niedołężny rząd Moraczewskiego osłania sobą wicherzycielską robotę pepesów, a „Robotnik”, pismo ich partji, coraz otwarciiej kokietuje naszych krajowo-żydowskich bolszewików i wygraża czerwonym terrorem. Kraj ginie w głodzie i zastoju, wróg wdziera się w nasze granice—a „partja” hula, wlecuje, mąci, wicherzy, grozi, pcha nas na pewne zatracenie. Posłowie socjall. styczni w Konstytuancie, to zapowiedź krwawego terroru, to druga Rosja na umęczonej polskiej ziemi, to nowa niewola — po carskiej i pruskiej, to głośne, ponętne hasła i dalszy głód, nędza, bezrobocie, lub krwawa topiel rewolucji, w której zginieemy bez ratunku.

Obywatele Robotnicy! Komu Ojczyzna droga, komu wolność prawdziwa miła, kto chce zupełnego wyzwolenia uciśnionego ludu—**ten nie może, ten nie powinien, temu nie wolno głosem swoim wprowadzać do naszego Sejmu postów socjalistycznych.**

Wielkość, potęgą i szczęście całego Narodu dadzą dopiero lupowi polskiemu możność korzystnego załatwienia swych porachunków z burżuazją. **Najpierw będziemy niezależni od wrogów zewnętrznych, a wtedy rozprawa nasza z kapitalizmem pracą rąk własnych da nam i społeczne wyzwolenie.** Socjalizm Rosją kierował inaczej i dlatego Rosja musiała liczyć but pruski, a dziś czeka w lęku na wkroczenie wojsk koalicyjnych.

Narodowy Związek Robotniczy łączy ściśle dobro Ludu z dobrem Narodu, chce rządów ludowych—ale nie na gruzach kraju, nie w dymie pożarów, nie w kurzu krwi bratniej, ale w zgodzie, we wzajemnym poszanowaniu przekonani i hasła. **Narodowy Związek Robotniczy odrzuca myśl dyktatury partyjnej lub klasowej**—chce demokratycznego równouprawnienia obywateli, i wierzy, że na tej drodze zostaną wywalczone i utrwalone prawa Ludu.

Narodowy Związek Robotniczy całą mocą swej organizacji walczy o zmianę dzisiejszego ustroju kapitalistycznego, zdążając drogą ewolucji społecznej, tworzeniem kooperatyw, związków zawodowych, samokształceniem do uspołecznienia środków produkcji. **Burżuazja nie znajdzie w nas sojuszników**, jak wrzeszczą bezmyślne piśmiłka socjalistyczne, ale **nie będziemy też współdziałać z czerwonymi terrorystami w dziele ogłupiania i rozbijania solidarności proletariatu.**

Nie idziemy na niczym pasku!

Rozum i serce kierują nami w uporczywej walce o dobro Narodu i Ludu!

Zna nas w tej pracy Łódź, Zagłębie, Piotrków, Częstochowa, Radom, Warszawa, kraj cały. Wielu Kolegów naszych zginęło po kazamatach więzień carskich za walkę podziemną z wrogami Narodu. Widziano nas i z karabinem w Legionach i w kampanjach strejkowych, w kooperatywach i związkach zawodowych! Nie jesteśmy nowicjuszami!

Robotnicy i Robotnice!

Poprzyjcie nasze sztandary! **Głosujcie do Konstytuanty na listy Narodowego Związku**

Robotniczego.

Walczcie przy wyborach razem z nami o swoje własne dobro!

Niech żyje Zjednoczona Niepodległa Rzeczpospolita Ludowa!

Niech żyje wyzwolenie społeczne Ludu.

Precz z reakcją i anarchją!

Niech żyje Konstytuanta!

Zarząd Okręgowy Narodowego Związku Robotniczego.

Włocławek, styczeń 1919.

Ulotka Narodowego Związku Robotniczego przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, styczeń 1919 r. (Muzeum Niepodległości w Warszawie).

Mapa województwa warszawskiego w granicach z lat 1918–1938 (Biblioteka Narodowa).

Gen. Józef Haller przy dworcu kolejowym we Włocławku, czerwiec lub lipiec 1919 r. (Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Manifestacja mieszkańców Włocławka z okazji powrotu Pomorza do Polski, styczeń 1920 r. (fot. Zakład Fotograficzny „Karol Szałwiński”, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Niemcy z Pomorza i Kujaw nie akceptowali utraty tych ziem i przyłączenia ich do odradzającego się państwa polskiego. Na przełomie lat 1918 i 1919 powstała niemiecka ochotnicza organizacja paramilitarna Grenzschutz Ost (Straż Graniczna Wschód), która prowadziła działania represyjne wobec Polaków przez cały rok 1919.

W trakcie powstania wielkopolskiego oddziały Grenzschutzu walczyły z powstańcami oraz polską ludnością cywilną. Największe nasilenie działań organizacji nastąpiło w pierwszych miesiącach 1919 r. Jej członkowie demolowali domy i pomieszczenia należące do Polaków oraz polskich związków i stowarzyszeń, przeprowadzali rewizje w poszukiwaniu broni, aresztowali i nękali osoby, które w jakikolwiek sposób okazywały swoje przywiązanie do polskiej kultury czy języka polskiego, prowokowali też starcia, w których ginęła polska ludność cywilna (wydarzenia takie miały miejsce w styczniu 1919 r. m.in. w Czersku i Chełmży). Jedną z polskich organizacji, która aktywnie i skutecznie przeciwstawiała się działaniom Grenzschutzu, była Organizacja Wojskowa Pomorza. Na jej czele stał Franciszek Kręcki.

Grenzschutz prowadził działania zaczepne i represyjne wobec Polaków na Pomorzu i Kujawach do momentu wkroczenia na te tereny wojsk polskich w styczniu 1920 r. – np. w Bydgoszczy doszło do starć ludności polskiej z Grenzschutzem podczas wbijania pali do bramy triumfalnej przygotowywanej na wejście wojsk polskich do miasta.

Grenzschutz został rozwiązany w lutym 1920 r.

Oficerowie i podoficerowie 3. Batalionu Grenzschutzu w Bydgoszczy, 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

2. Kompania Grenzschutzu z Bydgoszczy (Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Z. Erdmanna w Szubinie).

Pociąg pancerny Grenzschutzu kursujący między Bydgoszczą a Nakłem – żołnierze pozujący z uzbrojeniem. Widoczne ciężkie karabiny maszynowe Maxim wz. 1908. W tle parowóz serii T9.3 (oznaczenie PKP: TKi3) (fot. T. Piechocki, Narodowe Archiwum Cyfrowe).

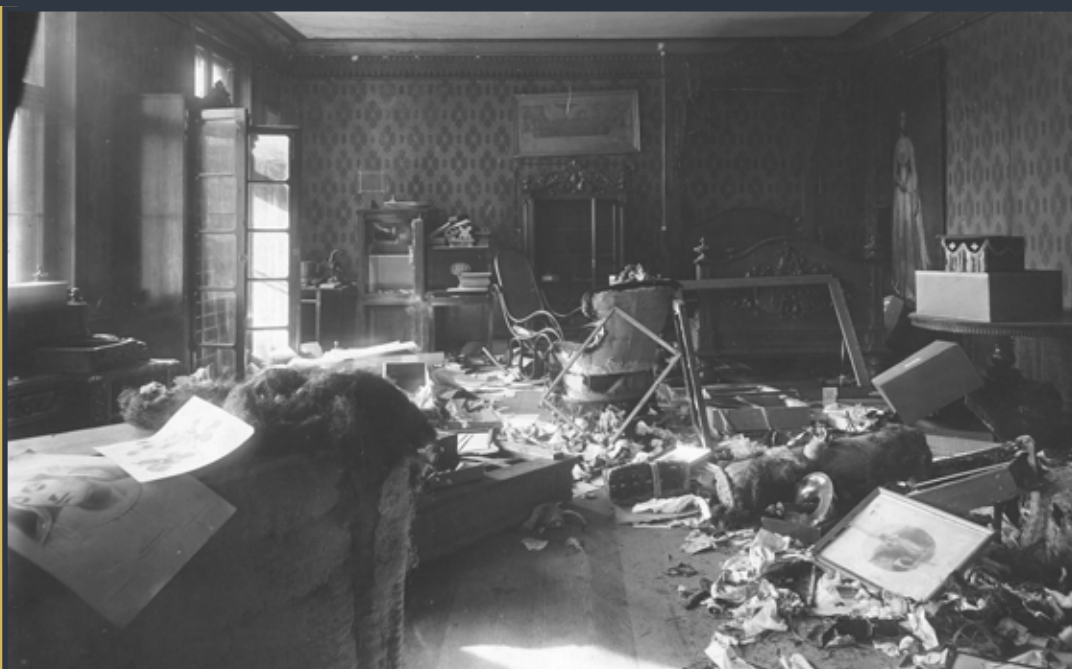
3. Batalion Grenzschutzu przy obecnym skrzyżowaniu ulic Focha i Karmelickiej w Bydgoszczy, 8 września 1919 r. (Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy).

Marsz niemieckiej ludności Bydgoszczy przeciwko rozejmowi kończącemu powstanie wielkopolskie, kroczący ul. Gdańską. Widoczny napis „Hoch der Deutscher Bromberg” („Niech żyje niemiecka Bydgoszcz”) (Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy).

Wnętrze Domu Polskiego w Bydgoszczy zdemolowane przez bojówkę Grenzschutzu, 17 sierpnia 1919 r. (fot. T. Piechocki, Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy).

Zniszczenia dokonane przez Grenzschutz w pałacu hrabiny Anieli Potulickiej w Potulicach, 1919 r. (fot. T. Piechocki, Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Powstanie wielkopolskie

Powstanie wielkopolskie wybuchło 27 grudnia 1918 r. w Poznaniu. Bezpośrednią przyczyną zrywu stał się przyjazd Ignacego Paderewskiego do stolicy Wielkopolski. Wybitny pianista, członek Komitetu Narodowego Polskiego, spotkał się z entuzjastycznym przyjęciem polskich mieszkańców Poznania. Niemcy, wzburzeni manifestacją patriotyczną Polaków, zorganizowali przemarsz oddziałów wojskowych przez miasto, w trakcie którego doszło do niszczenia polskich i alianckich flag oraz demolowania budynków. To z kolei wywołało reakcję sił polskich.

Walki z Poznania szybko przeniosły się do środkowej Wielkopolski, a następnie na wschód – Pałuki, część Krajny i Kujawy Zachodnie. Już 31 grudnia powstańcy zajęli Kcynię, dzień później Nakło nad Notecią i Mogilno, 2 stycznia 1919 r. Strzelno, a cztery dni później Inowrocław. W kolejnych dniach trwały zacięte walki o Szubin, Żnin, Łabiszyn i Złotniki Kujawskie, które wygrali powstańcy. Pomimo zajęcia wielu miejscowości sytuacja nie była stabilna, ponieważ Niemcy atakowali powstańców, chcąc wyprzeć ich ze zdobytych terenów – Polacy musieli opuścić m.in. Nakło. W drugiej dekadzie stycznia 1919 r. powstanie objęło również okolice Bydgoszczy – powstańcy zdobyli Nową Wieś Wielką. Pod koniec miesiąca doszło jednak do zaciętych walk pod Chmielnikami, Brzozą, Antoniewem i Nową Wsią Wielką, a na przełomie stycznia i lutego również pod Rynarzewem. Ostatecznie powstańcy nie opanowali Bydgoszczy i okolicznych miejscowości. Walki, pomimo podpisanego w połowie lutego 1919 r. rozejmu w Trewirze, trwały z mniejszym lub większym nasileniem w kolejnych miesiącach.

Powstanie zakończyło się zwycięstwem Polaków, ale ostateczna decyzja w sprawie przynależności zdobytych ziem zapadła na konferencji w Paryżu i została usankcjonowana traktatem wersalskim w czerwcu 1919 r.

Powitanie Ignacego Paderewskiego przez wojsko i ludność cywilną zgromadzoną przed dworcem kolejowym w Poznaniu, 27 grudnia 1918 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Przysięga batalionu powstańczego w Kruszwicy, styczeń 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Okopy powstańcze na froncie północnym powstania wielkopolskiego, 1919 r. (Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Z. Erdmanna w Szubinie).

Front północny, grupa powstańców z Nakła przed budynkami uszkodzonymi w czasie walk, 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Oddział powstańczy w Kcyni, styczeń 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Grupa powstańców wielkopolskich i przedstawiciele Czerwonego Krzyża w Inowrocławiu. Trzeci od lewej, w dolnym rzędzie dr Zygmunt Czapla, styczeń 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Msza polowa odprawiona przez bp. Antoniego Laubitza po wkroczeniu wojsk polskich do Inowrocławia (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Sztab powstańczy w Kcyni, 1919 r. (Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Z. Erdmanna w Szubinie).

Front północny. Okopy wojsk powstańczych nad Notecią, 1919 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Powrót Pomorza i Kujaw Zachodnich do Polski

Przyłączenie do Polski Pomorza i Kujaw Zachodnich usankcjonował traktat wersalski podpisany 28 czerwca 1919 r. Formalne przejęcie tych ziem z rąk niemieckich miało nastąpić po jego ratyfikacji, jednak strona polska już w lipcu 1919 r. podjęła do niego przygotowania.

Niemcy ratyfikowały traktat wersalski dopiero 10 stycznia 1920 r., a proces powrotu Pomorza do Polski rozpoczął się tydzień później wraz z wkroczeniem wojsk polskich do Gniewkowa, Działdowa, Golubia (17 stycznia), Torunia, Brodnicy oraz Lidzbarka (18 stycznia) i trwał do 10 lutego.

Przejęcie władzy cywilnej w poszczególnych miejscowościach regionu koordynowały lokalne rady ludowe i upoważnieni do tego komisarze generalni, władzę wojskową przejmowały natomiast jednostki wojskowe Frontu Pomorskiego gen. Józefa Hallera oraz Frontu Wielkopolskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Porządku i bezpieczeństwa mieszkańców Pomorza w trakcie całej operacji strzegły jednostki straży obywatelskiej oraz policji pomocniczej.

Całą operację podzielono na dwie fazy:

1. Pierwszy etap (17–23 stycznia), kiedy nastąpiło przejęcie południowej części województwa pomorskiego po prawej stronie Wisły, a także terenów województwa poznańskiego, które nie zostały odzyskane w powstaniu wielkopolskim (m.in. Działdowo, Toruń, Brodnica, Lubawa, Wąbrzeźno, Chełmno, Grudziądz, Sępólno oraz rejon nadnotecki wraz z Bydgoszczą i okolicami).

2. Drugi etap (25 stycznia – 10 lutego), kiedy przejęto wszystkie tereny po lewej stronie Wisły aż do morza, wraz z Wisłą i pasem nadmorskim (m.in. Świecie, Starogard, Chojnice, Tuchola, Tczew, Kościerzyna, Kartuzy, Wejherowo i Hel).

- **WOJSKA FRONTU WIELKOPOLSKIEGO:**
- 20 stycznia – Bydgoszcz, Fordon, Nakło nad Notecią
- 22 stycznia – Wyrzysk
- 23 stycznia – Więcbork, Sępólno, Koronowo
- 25 stycznia – Świecie
- 29 stycznia – Tuchola
- 31 stycznia – Chojnice
- (koniec operacji Frontu Wielkopolskiego)

● **STOLICA WOJEWÓDZTWA**

GRANICA PAŃSTWA

GRANICA WOJEWÓDZTWA

**PIERWSZY ETAP WKRA CZANIA
WOJSK POLSKICH (17–23 STYCZNIA)**

**DRUGI ETAP WKRA CZANIA WOJSK
POLSKICH (25 STYCZNIA – 10 LUTEGO)**

- **WOJSKA FRONTU POMORSKIEGO:**
- 17 stycznia – Działdowo, Golub, Gniewkowo
- 18 stycznia – Toruń, Brodnica, Lidzbark
- 19 stycznia – Lubawa, Kowalewo, Jabłonowo Pomorskie
- 20 stycznia – Wąbrzeźno
- 21 stycznia – Łasin, Chełmża
- 22 stycznia – Chełmno
- 23 stycznia – Grudziądz
- 25 stycznia – Laskowice, Nowe
- 27 stycznia – Skórcz, Gniew
- 28 stycznia – Pelplin
- 29 stycznia – Starogard
- 30 stycznia – Tczew
- 31 stycznia – Kościerzyna
- 8 lutego – Kartuzy, Sierakowice, Wejherowo, Smażyno
- 9 lutego – Luzino k. Wejherowa, Puck, Jastarnia, Hel, Rozewie
- 10 lutego – Puck – zaślubiny Polski z morzem

Wkraczenie wojsk Frontów Wielkopolskiego i Pomorskiego do wybranych miast Pomorza i Kujaw Zachodnich (styczeń–luty 1920 r.)

MIESZKAŃCY POMORZA!

Po blisko 150 latach niewoli nadeszła chwila wyzwolenia.
Wkraczające Wojsko Polskie dokonuje przyłączenia tych ziem
do Państwa Polskiego.

Jako Wódz Armji, której przypadło w udziale szczęście dokonania tego uroczystego, historycznego aktu – witam Was przepełnionem radością sercem.

Ołwieczne dziedzictwo Piastów i Jagiellonów, kolebka Kopernika, wraca znowu do swojej Macierzy. Przed 600 laty wydarte królowi Władysławowi Łobielkowi przez Zakon Krzyżacki, po zwycięstwach na polach Grunwaldu, Tännenberga i wielkopomnych walkach Kazimierza Jagiellończyka zakończonych pokojem w Toruniu z Polską znowu słęczone – dzieliło z nią czasy najwyższej chwały i świetności złotego wieku Polski, aż do czasu zbrodniczego rozbioru naszego Państwa.

Dzisiaj wraca do swojej Ojczyzny dzięki zwycięstwu najszczytniejszych hasł postępu i sprawiedliwości dziejowej, reprezentowanych przez bohaterkie Armje i szlachetne ludy Sprzymierzonych Mocarstw Zachodu z nami zaprzyjaznione, dzięki bohaterkiemu wysiłkom naszego żołnierza, który od lat tyłu, na wszystkich polach bitew, na obcych nawet ziemiach, od słonecznych Włoch do brzegów Morza Białego krew swoją za wolność, całość i niepodległość Ojczyzny przelewał.

Przed Wami dzisiaj otwiera się epoka nowego życia i świetności - nowego wieku złotego Zygmunów i Batorych, kiedy Wisła i nasze morze staną się znowu łącznikiem Polski z całym światem.

Cała Polska w tym dniu radosnym oddaje hołd mieszkańcom tej ziemi za ich niezłomność, hart ducha, wielkie cnoty obywatelkie, wytrwałość w twardej narodowej służbie. W najcięższych czasach panowania siły nad prawem nie zwątpiliście nigdy w nieśmiertelność Narodu.

Dzień dzisiejszy jest dla Was najwyższą za to nagrodą.

MŁODZIEŻY POLSKA POMORZA! Nie danem Ci było dotąd służyć w szeregach Armji narodowej, dzisiaj nadchodzi para czynu, więc wzywam do szeregów braterskich **WOJSKA POLSKIEGO**, które ma strzedz potęgi i świetności Najjaśniejszej Rzeczypospolitej.

Odezwa Naczelnika Państwa wzywa do pracy wszystkich obywateli Państwa Polskiego, stojąc na granicy tradycyjnej polskiej tolerancji bez względu na narodowość i religię. Jestem przekonany, że wszyscy na to wezwanie odpowiecie wyteżoną pracą dla dobra Państwa i tych ziem, że spełnicie wszystkie obowiązki, jako obywatele tego Państwa, że wszędzie, zawsze okaziecie należny posłuch władzom państwowym polskim.

W radości i szczerociu dnia dzisiejszego zjednoczmy się wszyscy w pracy dla Państwa Polskiego, jednością i pracą potężni.

DOWÓDCA FRONTU POMORSKIEGO

Józef HALLER

Generał broni.

Toruń, 21 stycznia 1920 roku.

Odezwa gen. Józefa Hallera do mieszkańców województwa pomorskiego, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Gen. Józef Haller. Toruń, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Gen. Józef Haller wśród oficerów podczas przeglądu Dywizji Pomorskiej w Inowrocławiu, styczeń 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Gen. Józef Haller podczas przeglądu pułków Dywizji Pomorskiej w Inowrocławiu, styczeń 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Legitymacja osoby uprawnionej do noszenia odznaki honorowej „Frontu Pomorskiego”. Była nadawana: „(...) osobom, oddziałom i instytucjom, które brały czynny udział w objęciu Pomorza, w czasie przygotowawczym w roku 1919, oraz w czasie wmarszu Wojska Polskiego pod dowództwem gen. broni Józefa Hallera” (Muzeum Miasta Gdyni).

Odznaka Frontu Pomorskiego (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Gen. Józef Dowbor-Muśnicki w imieniu Naczelnika Państwa uroczystie ogłasza przyłączenie Bydgoszczy do Polski (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Przyłączenie Torunia i Bydgoszczy do macierzy

Toruń

18 stycznia 1920 r. do Torunia wkroczyły oddziały Dywizji Pomorskiej pod dowództwem płk. Stanisława Skrzyńskiego. Polskich żołnierzy powitał uroczyście prezes Polskiej Rady Ludowej Otton Steinborn, mianowany prezydentem miasta. Trzy dni później, 21 stycznia, do grodu Kopernika przybył dowódca Frontu Pomorskiego gen. Józef Haller.

Przyłączenie Torunia do macierzy miało znaczenie symboliczne, to właśnie Toruń został bowiem wskazany przez władze jako stolica nowo utworzonego województwa pomorskiego. Władzę cywilną nad nowym województwem przejął Władysław Seyda jako minister byłej dzielnicy pruskiej, który mianował Stefana Łaszewskiego pierwszym wojewodą pomorskim.

Bydgoszcz

Przejęcie władzy cywilnej w Bydgoszczy nastąpiło 19 stycznia 1920 r., kiedy dotychczasowy niemiecki burmistrz Hugo Wolff przekazał swoje obowiązki pierwszemu komisarycznemu prezydentowi Bydgoszczy Janowi Maciaszkowi. 20 stycznia do miasta wkroczyły jednostki Wojska Polskiego (strzelcy wielkopolscy, artylerzyści i ułani), a dwa dni później odbył się uroczysty wjazd do miasta dowódcy Frontu Wielkopolskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego.

Uroczystości z okazji powrotu Bydgoszczy do macierzy trwały kilka dni, a szczególnie fetowany przez jej mieszkańców był gen. Dowbor-Muśnicki. W dniu jego przyjazdu na Starym Rynku została odprawiona połowa msza święta, a następnie odbyła się defilada wojskowa zakończona uroczyście na Placu Wolności.

Toruń

Ostatnie niemieckie oddziały opuszczające Toruń, 17 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Mieszkańcy Torunia oczekujący na wejście Wojska Polskiego do miasta, 18 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Torunia, 18 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Wjazd pomorskiej Dywizji Strzelców pod dowództwem płk. Stanisława Skrzyńskiego do Torunia, Toruń, 18 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Przemówienie płk. Stanisława Skrzyńskiego z balkonu Ratusza w Toruniu po wkroczeniu oddziałów Wojska Polskiego do miasta (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Powitanie gen. Józefa Hallera w Toruniu, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Powitanie gen. Józefa Hallera na Dworcu Miasto w Toruniu, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Przejście na mszę polową. Na fotografii widoczni m.in. płk Stanisław Skrzyński i gen. Józef Haller, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Msza polowa w Toruniu, 21 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Msza polowa z udziałem gen. Józefa Hallera i mieszkańców Torunia, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Przemówienie gen. Józefa Hallera wygłoszone z balkonu Ratusza w Toruniu do ludności po wkroczeniu oddziałów Wojska Polskiego (Dywizji Pomorskiej) do miasta, 21 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

„W środę od wczesnego rana na wszystkich ulicach było rojno i gwarno [...]. Towarzystwa ustawiały się pod swymi sztandarami wzdłuż ulic, aby się potem przyłączyć do pochodu, który przez miasto udać się miał na Plac Wolności, dla wysłuchania mszy polowej. Na ulicach w pobliżu dworca stanęło wojsko. [...] O godz. 10 zajeżdżał pociąg nadzwyczajny z Warszawy, wiozący generała Hallera wraz ze świtą. Kapela zagrała *Mazurka Dąbrowskiego*. Po opuszczeniu wagonu przywitał się generał z pułkownikiem Skrzyńskim, wojewodą Łaszewskim, prezydentem Torunia dr. Steinbornem i innymi obecnymi, po czym został powitany przez kompanie honorowe”.

„Dziennik Bydgoski”, 27 stycznia 1920 r.

„Po złożeniu wieńców u stóp Mikołaja Kopernika, najśłynniejszego Polaka z Torunia, zaanektowanego przez Niemców, przemówiłem do wojska i tysięcznych rzesz ludności z balkonu Ratusza, a gdy skończyłem, rozległy się niemilkące wiwaty na cześć Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej przy dźwiękach hymnu: *Jeszcze Polska nie zginęła*. Jeszcze nie przebrzmiały ostatnie dźwięki hymnu, a już pochwyliło tysiące i tysiące głosów rozrzewnionych z wdzięcznością dla Boga pieśń: *Kto się w opiekę odda Panu swemu*”.

Jak wojska polskie zajęły Pomorze. Wspomnienia gen. Józefa Hallera [w:] Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza, Toruń 1930, s. 59.

Bydgoszcz

Wkroczenie Wojska Polskiego na Stary Rynek w Bydgoszczy, 20 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Wjazd taborów wojskowych (1. Batalion Saperów Wielkopolskich) na Stary Rynek w Bydgoszczy, 20 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Powitanie Wojska Polskiego przez mieszkańców Bydgoszczy, 20 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Msza święta polowa przed kościołem św. Ignacego Loyoli na Starym Rynku w Bydgoszczy, 22 stycznia 1920 r. (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy oraz Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. W. Bełzy w Bydgoszczy).

Powitanie gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego i generalicji przez mieszkańców Bydgoszczy
(Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Przemówienie prezydenta Jana Maciaszka na Starym Rynku w Bydgoszczy z okazji przyjazdu do miasta dowódcy Frontu Wielkopolskiego gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego (Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy).

Defilada z udziałem gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Widok na bydgoski Plac Wolności i kościół św. Piotra i Pawła, 22 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Defilada z udziałem gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Ulica Gdańska i Plac Wolności w Bydgoszczy, 22 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

„Dziesięć minut po pół do 11 pierwsza patrolka wjechała na udekorowany wspaniale Plac Fryderykowski, a raczej Stary Rynek, jak dawniej za polskich czasów się nazywał. Powitał ją hejnał z wieży kościoła jezuickiego, a zgromadzone tłumy entuzjastycznymi okrzykami. Bydgoskie towarzystwa śpiewu odśpiewały wszystkie razem pieśń powitalną. Dalej co chwila wkraczały patrolki piesze i konne, witane okrzykami i śpiewami. We wszystkich oknach, na wszystkich balkonach, a nawet dachach stały gromady wzruszone, ze łzami w oczach, z radosnym upojeniem na twarzach. Punktualnie o 12 wkroczył pierwszy baon saperów i pół szwadronu białych ułanów”.

„Dziennik Bydgoski”, 22 stycznia 1920 r.

„O godz. pół do 1 przyjechał koleją w otoczeniu licznej świty dowódca naszej wielkopolskiej armii generał Dowbor-Muśnicki, o czym zwiastowały miastu trzy salwy armatnie. Orkiestra 6. Pułku zagrała *Jeszcze Polska nie zginęła*. Delegatura Rady Ludowej i Podkomisariatu powitała generała, w jej imieniu przemówił krótko p. dr Biziel, a dwie panienki (Bizielanka i Kuźajówna) wręczyły bukiety. [...] Następnie udał się generał z całym orszakiem na Stary Rynek, gdzie stało wojsko w szyku paradnym [...]. Okrzykom na cześć jego nie było końca tak podczas jazdy z dworca aż do Rynku, jak i na Rynku samym. Wszędzie bowiem ulice przepelnione były publicznością i członkami towarzystw naszych szpaler tworzących”.

„Dziennik Bydgoski”, 24 stycznia 1920 r.

Orkiestra 17. Pułku Ułanów Wielkopolskich podczas defilady na ulicy Gdańskiej w Bydgoszczy, 22 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Stary Rynek w Bydgoszczy. Na pierwszym planie gen. Józef Dowbor-Muśnicki, w oddali widoczny m.in. Jan Maciaszek, 7 lutego 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Poświęcenie sztandaru 8. Pułku Strzelców Wielkopolskich na Starym Rynku w Bydgoszczy, 7 lutego 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Poświęcenie sztandaru 8. Pułku Strzelców Wielkopolskich. Wbijanie gwoździ w drzewce sztandaru. Stary Rynek w Bydgoszczy, 7 lutego 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

115

O B W I E S Z C Z E N I E.

Na życzenie Podkomisarjatu na okręg nadnotecki
w Bydgoszczy podaję następującą odezwę do publicznej wiadomości:

O b y w a t e l e !

W najbliższym czasie wkroczą polskie wojska do Bydgosz-
czy i ziemi nadnoteckiej. *Przyjście Polwe,*

W tych przełomowych historycznych dniach w których
niemieckie wojska będą opuszczały kraj i miasto a polskie hufce
zajmą ich miejsce, należy zachować spokój i rozwagę. Szanujcie
uczucia waszych współobywateli innej narodowości. Okazicie, że
zaniepokojenie ludności niemieckiej jest bezpodstawne, że umiecie
uszanować ich życie i mienie bez względu na język i wyznanie wa-
szych współobywateli.

Przejęcie miasta i kraju powinno się odbyć w spokoju i
porządku. Dla zachowania bezpieczeństwa publicznego zarządzi się
wszelkie środki ostrożności. Skoro tylko wojska niemieckie poczną
opuszczać kraj, ogłoszony będzie prawdopodobnie obostrzony stan
wojenny, zaprowadzi się sądy doraźne. Służbę bezpieczeństwa peł-
nić będzie straż obywatelska. Do zarządzeń tych stróżów bezpie-
czeństwa, należy się bezwzględnie zastosować. Wszelkie wykrocze-
nia będą karane. Zbiorowiska uliczne będą wzbronione. Broń i
amunicję będzie trzeba oddać na wezwanie prawowitej władzy; za-
trzymanie i przechowywanie broni i amunicji podlegać będzie cięż-
kiej karze.

O b y w a t e l e obu narodowości!

Starajcie się, by w tej ważnej ale zarazem pełnej od-
powiedzialności chwili panował spokój i wzajemny szacunek.

Gdy niemieckie wojsko opuszczać będzie miasto i kraj
Wy Polacy nie pokazujcie się na ulicach, a przedewszystkiem nie
pozwólcie dzieciom Waszym wychodzić poza dom, bo każde niebaczone
słowo lub nierozważne zachowanie się mogłoby wśród odchodzących

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

odchodzących wojsk wywołać rozgoryczenie i stać się powodem
pożałowania godnych następstw.

R o d a c y !

Pragniemy na przyszłość spokoju, ładu i porządku,
wymaga tego rozwój kraju i dobro narodu. Stąd przejęcie kraju
winno się uskuteczyć bez wykroczeń i bezprawia.

Zatem jeszcze raz obywatele!

Konieczną jest rozwaga i spokój karność i porządek

Bydgoszcz, w grudniu 1918 r.

Podkomisarjat na obwód nadnotecki

w Bydgoszczy

Radca Wierzbicki.

Podaję powyższą odeszwę do publicznej wiadomości
wzywam ludność obu narodowości, by w dniach przejęcia kraju
przez polskie władze zachowała zupełny spokój i rozwagę.

Ład i porządek będzie tylko wtenczas zapewniony
w kraju, gdy ludność unikać będzie pilnie niepotrzebnych
wisk i wszystkiego, co by przyczynić się mogło do zaburzeń
kroków nieprzyjaznych.

Wyrażam przekonanie, że ludność obu narodowości
chętnie da posłuch powyższej odeszwie i zastosuje się do zarządzeń
powołanych organów bezpieczeństwa.

Bydgoszcz, w grudniu 1918 r.

podp. v. Bülow

Prezes Rejencji.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

Obwieszczenie.

Z powodu ostatecznej ratyfikacji pokoju ludność polska
dzielnicy naszej zechce zapewne dać wyraz radości swej przez wy-
wieszenie chorągwi i innych manifestacji. Pragnąc uniknąć mogą-
cych stąd powstać nieporozumień w czasie przejściowym, prosimy
ludność polską, aby aż do wkroczenia wojsk polskich względnie do
dalszego rozporządzenia zaniechała tak wywieszenia chorągwi jak
i innych manifestacji narodowych. Wrażenie wielkiej chwili dzie-
jowej będzie tem większe, im mniej je rozdrabniać będziemy w
wystąpieniach przedwoznych.

Podkomisarjat N.R.L.

na obwód nadnotecki.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy.

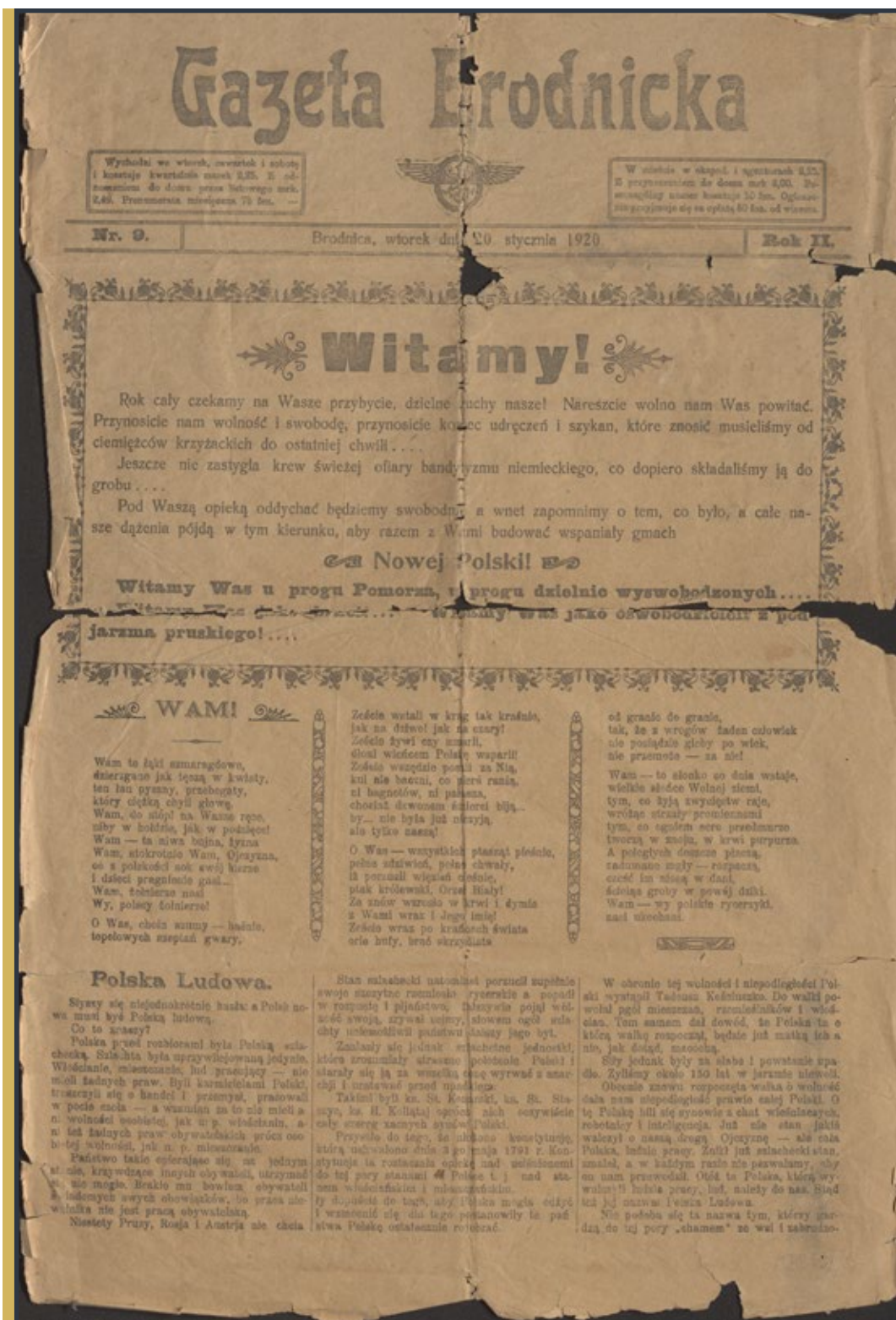
Przejmowanie władzy w wybranych miastach regionu

We wszystkich miejscowościach Pomorza i Kujaw przejmowanie władzy przez Polaków przebiegało według podobnego scenariusza: trwało zazwyczaj kilka dni i miało podniosły charakter. Składało się z oficjalnego przekazania władzy cywilnej oraz wkroczenia wojsk polskich, uroczystości religijnych i defilad. W wydarzeniach tych brały udział całe społeczności lokalne, dla których było to prawdziwe święto wolności. Główne ulice i place miast były udekorowane flagami, a w najważniejszych punktach stawiano bramy triumfalne przyozdobione narodowymi barwami i gałązkami świerkowymi.

Kilka dni po wkroczeniu wojsk polskich do większych miejscowości regionu przyjeżdżali dowódcy Frontów Wielkopolskiego i Pomorskiego. Był to zazwyczaj ostatni akt oficjalnych obchodów – składał się z uroczystego przejazdu dowódcy przez miasto, mszy świętej oraz defilady.

Ważną częścią powitania wojsk polskich były rauty, wystawne obiady i bale. Żołnierzy na uroczyste przyjęcia zapraszali zazwyczaj lokalni przedstawiciele władzy (prezydenci miast, starostowie, burmistrzowie). Obiad z udziałem gen. Hallera w Toruniu odbył się w Dworze Artusa, natomiast bydgoszczanie podjęli gen. Dowbor-Muśnickiego w Hotelu pod Orłem. W Wąbrzeźnie z kolei to żołnierze dowodzeni przez gen. Stanisława Pruszyńskiego, w wyrazie wdzięczności za serdeczne przywitanie, wydali bal, na który zaprosili władze miejskie oraz wielu mieszkańców miasta.

Brodnica

Muzeum w Brodnicy.

Gen. Józefa Hallera w imieniu brodnickich dzieci powitała Halinka Sukowska, której ojciec został zamordowany przez Grenzschutz na początku stycznia 1920 r. (Muzeum w Brodnicy).

Okolicznościowa karta pocztowa (Muzeum w Brodnicy).

Powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Brodnicy, 18 stycznia 1920 r. (Muzeum w Brodnicy).

Powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Brodnicy, 18 stycznia 1920 r. (Muzeum w Brodnicy).

Jabłonowo Pomorskie

Msza polowa z okazji powitania Wojska Polskiego w Jabłonowie Pomorskim, 19 stycznia 1920 r. (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Lidzbark

Wkroczenie wojsk polskich do Lidzbarka, 18 stycznia 1920 r. (ze zbiorów Franciszka Skibickiego).

Wąbrzeźno

Wkroczenie Wojska Polskiego do Wąbrzeźna, styczeń 1920 r. (Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Witalisa Szlachcickowskiego w Wąbrzeźnie).

Wkroczenie Wojska Polskiego do Wąbrzeźna, styczeń 1920 r. (Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Witalisa Szlachcickowskiego w Wąbrzeźnie).

Wojsko Polskie na Rynku w Wąbrzeźnie, 20 stycznia 1920 r. (Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Witalisa Szlachcickowskiego w Wąbrzeźnie).

Gen. Józef Haller i żołnierze Wojska Polskiego w otoczeniu mieszkańców Wąbrzeźna, 31 stycznia 1920 r. (Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Witalisa Szlachcickowskiego w Wąbrzeźnie).

Nakło nad Notecią

Msza święta celebrowana przez ks. Mierzyńskiego z okazji powrotu Nakła nad Notecią do macierzy, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad Notecią).

„Kto znał dawniej Wąbrzeźno, gdy nie różniło się wiele od innych powiatowych miast niemieckich, zdziwiłby się niemało, widząc je w dniu 20 stycznia rb. Jak za dotknięciem różdżki czarodziejskiej zmieniło się w przeciągu kilku godzin zupełnie – na szarych murach zakwitły amaranty, balkony i odrzwia, mimo zimowej pory, umailę się zielenią, całe miasto zaszeleściło setkami chorągwi o barwach narodowych. Łącząc ulice świątecznym łańcuchem, bramy tryumfalne otaczają rynek”.

„Głos Wąbrzeski” [numer i data wydania nieznane]

„Wreszcie spełniło się najgorętsze życzenie wszystkich. W dniu 17 stycznia wkroczyła do Golubia armia generała Hallera. Szal radości ogarnął ludność. W uniesieniu zasypywano kwiatami żołnierzy polskich i witano ich chlebem i solą. Ci, co przeżyli ten moment najwyższej ekstazy patriotycznej, tę najpiękniejszą w tyłowiekowych dziejach Golubia chwilę, nie mogą wyrazić słowami ogromu przeżycia wewnętrznego”.

Artur Reiske, *Golub na przestrzeni dziejów*, Golub 1939, s. 37.

Chełmża

Powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Chełmży, 21 stycznia 1920 r.
(Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

R. Lotner

Powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Chełmży, 21 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Łasin

Wkroczenie 13. Pułku Strzelców Polskich do Łasina, styczeń 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

Chełmno

Stary Rynek w Chełmnie w dniu wkroczenia Wojska Polskiego do miasta, 22 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Uroczyste wprowadzenie Wojska Polskiego na chełmiński Rynek, styczeń 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Wojsko Polskie wprowadzane na chełmiński Rynek przez władze miasta, przedstawiciele organizacji społecznych, cechów rzemieślniczych oraz bractw religijnych, 22 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Powitanie gen. Józefa Hallera przed budynkiem dworca w Chełmnie, 29 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Powitanie gen. Józefa Hallera na chełmińskim Rynku, 29 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie).

Grudziądz

Pożegnanie wojsk pruskich w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

PROGRAM

powitania wojsk polskich w Grudziądzu.

Na dzień przybycia wojska polskiego w piątek dn. 23 stycznia rb. o godz. 3 po poł. ustanawia się następujący program uroczystości powitania:

Wszystkie Towarzystwa tutejsze polskie z orkiestrą uprasza się przybyć ze sztandarami o godz. 1 po poł. na plac przy „Elysium”, ul. Lipowa.

Towarzystwa ustawi się przez porządkowych, i to członków „Sokoła” i „Straży Ludowej”.

Od głównego Rynku poczawszy ustawią się Towarzystwa szpalerem, i to w ten sposób, że Towarzystwo na końcu kroczące stanie szpalerem przy Rynku w wylocie ul. Szwedkiej. Dalsze Towarzystwa utworzą kolejno w dalszym ciągu szpaler ku ul. Radzyńskiej wzdłuż linii tramwajowej.

Porządek pochodu Towarzystw i tworzenia szpalera przez Towarzystwa jest następujący:

Towarzystwo Śpiewu „Lutnia“	Wydział Młodych Polek
Towarzystwo Śpiewu „Moniuszko“	Zjednoczenie Zawodowe Polskie
Towarzystwo Śpiewu „Chopin“	Towarzystwo św. Mikołaja „Jedność“
Towarzystwo Śpiewu „Biały Orzeł“	Polski Czerwony Krzyż
Towarzystwo Przemysłowców	Towarzystwo Samodzielnych Kupców
Towarzystwo Ludowe „Oświata“	Towarzystwo Młodzieży Kupieckiej
Towarzystwo gimnastyczne „Sokół“	Towarzystwo św. Wincentego a Paulo
Towarzystwo Czytelni Kobiet	Sodalitacje męskie i żeńskie.

Dalszy szpaler utworzą dzieci szkolne.

Po utworzeniu szpalera delegacje Towarzystw: przedstawione każde przez 3 członków, z sztandarami swymi ustawią się na Rynku przy mównicy.

Powitanie przybywającego wojska nastąpi przed miastem przez osobną delegację, do której należą pp. przyszyły prezydent miasta Włodek, adw. J. Szychowski jako delegat rządu polskiego, K. Gąszczewicz, wiceprezes tuł. Rady Ludowej, ks. administrator Parafii, ks. kuratuz Br. Gordon, pp. W. Pawlak i J. Karaszewski jako przedstawiciele organizacji robotniczych, oraz pp. Kruzonowa, Lenartowska jako przedstawicielki organizacji kobiet polskich i p. Klimkowa imieniem Polskiego Czerwonego Krzyża.

Po powitaniu delegacja z orkiestrą na czele wprowadza wojsko szpalerem utworzonym przez Towarzystwa na Rynek. W miarę posuwania się wojska szpaler zwija się i tworzy pochód za wojskiem, tak że Towarzystwa Śpiewu, Tow. Przemysłowców, Tow. Ludowe „Oświata”, „Sokół” itd. kolejno jedno za drugim się przyłączają do pochodu za wojskiem na Rynek.

Rynek jest przeznaczony tylko dla wojska, delegacji i chórów śpiewackich.

Słowa powitalne wygłosi przy wejściu do miasta p. prezydent Włodek, a na Rynku po śpiewie „Roty” imieniem Rady Ludowej na m. Grudziądz p. adw. J. Szychowski. Uroczystość powitania zakończy się śpiewem dwóch zwrotek pieśni legionów polskich: „Jeszcze Polska nie zginęła”.

Po akcie uroczystym odbędzie się nabożeństwo dziękczynne w kościele farynym.

Wkroczenie wojska nastąpi przy biciu dzwonów. Ponieważ wojsko niemieckie wprowadza się dopiero o godz. pół do 12 w południe, uprasza się, aby wywieszono chorągwie i sztandary dopiero o godz. 12 w południe.

Uprasza się, aby wszyscy byli gotowi już od południa i zachowali spokój, ład i porządek, aby żadne zatargi nie zaszyły, jak to godność i powaga chwili tego od nas wymagają.

Wzywamy ludność, aby upiększyła jaknajbardziej swe okna, drzwi i domy, aby miasto jak najpiękniejszy przybrało wygląd.

Grudziądz, dnia 19-go stycznia 1920 r.

J. Szychowski,

przewodniczący Komisji przyjęcia wojsk polskich.

Czcionkami Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu.

Program powitania wojsk polskich w Grudziądzu, 19 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

Powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

Uroczyste powitanie Wojska Polskiego na Rynku w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

Msza polowa z udziałem Wojska Polskiego celebrowana na Rynku w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

Pochód towarzyszy polonijnych w Grudziądzu, 23 stycznia 1920 r. (Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu).

„Pięć miesięcy trwała gorączkowa praca przygotowawcza do przejęcia Działdowszczyzny. [...] Już z samego rana 17 stycznia zjechali się okoliczni Polacy-ziemianie. [...] Na ratuszu, na poczcie i niektórych prywatnych domach powiewały chorągwie biało-czerwone, w kilku miejscach błyskawicznie ustawione zostały bramy triumfalne”.

Emilia Sukertowa-Biedrawina, *Działdowszczyzna po kongresie wersalskim*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1957, nr 2, s. 75–76.

„Od samego rana zdążyły do miasta [Koronowa] z okolicy tłumy ludu polskiego, towarzystwa ze sztandarami i banderami konne, które w swych oryginalnych czapkach z orzełkiem i szarfach narodowych malowniczo przedstawiały widok. Około godziny 10.00 tłumy wiernego ludu polskiego zgromadziły się w pięknie przystrojonym kościele poklasztornym. [...] Po nabożeństwie ruszyły masy ludu w uroczystym pochodzie z orkiestrą 6. pułku strzelców na czele ku ratuszowi, gdzie na balkonie zajęli miejsca przedstawiciele władz cywilnych i wojskowych”.

„Dziennik Bydgoski”, 29 stycznia 1920 r.

„Ks. prob. dr Zygmunt Rogala przemawia i wita dostojnego gościa [gen. J. Hallera], nawiązuje do tradycji Dąbrowskiego, pierwszego wodza legionów, od którego dzieci rozszarpanej Polski czekały zerwania pęt, wybawienia z sromotnej niewoli. Witamy Cię, najdzielniejszy synu Ojczyzny naszej. Niech żyje! I znowu wtórują tłumy, nie milkną okrzyki, pierś rozpiera radość, oczy zachodzą łzami”.

Opis powitania gen. J. Hallera w Chełmnie, „Nadwiślanin. Gazeta Ziemi Chełmińskiej”, 31 stycznia 1920 r.

Świecie

Wnętrze kościoła pobernardyńskiego pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Świeciu (Klasztor) udekorowane na wkroczenie Wojska Polskiego, widok od strony chóru (ze zbiorów Wojciecha Wilkowskiego).

Wnętrze kościoła pobernardyńskiego pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Świeciu (Klasztor) udekorowane na wkroczenie Wojska Polskiego (ze zbiorów Wojciecha Wilkowskiego).

Nowe

Wkroczenie Wojska Polskiego do Nowego, 25 stycznia 1920 r. (Burmistrz Nowego).

Wkroczenie Wojska Polskiego do Nowego, 25 stycznia 1920 r. (Burmistrz Nowego).

■ Wkroczenie Wojska Polskiego do Nowego, 25 stycznia 1920 r. (Burmistrz Nowego).

Gniew

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Gniewu, 27 stycznia 1920 r. (Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie).

Pelplin

Wkroczenie 1. Pułku Ułanów Krechowickich do Pelplina, 28 stycznia 1920 r. (Miejska Biblioteka Publiczna im. A. Skulteta w Tczewie).

Starogard

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Starogardu, 29 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim).

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Starogardu, 29 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim).

„Ostatnia środa jest i pozostanie na wieczne czasy dniem pamiętnym w historii Pelplina. Póki Pelplin Pelplinem, nie widziano tu jeszcze tak wspaniałej i nadzwyczajnej uroczystości narodowej. Zarówno strona zewnętrzna, jak i nastrój panujący wśród zgromadzonych tłumów żywy dały dowód, że Pelplin to miejscowość, w której żyją i biją serca szczerze polskie i że ludność mieszkająca na tak zwanym Kociewiu jest jednym z silnych korzeni ogólnego pnia macierzystego”.

„Gazeta Gdańska”, 4 lutego 1920 r.

„Zwraca się uwagę na to, iż wojska nasze, które dotychczas postępowały w kierunku północno-zachodnim, zajmą linię Tczew-Skarszewy-Kościerzyna, postępować będą teraz w kierunku północnym do morza. Jednakowoż pochód ten odbywa się na całej linii, prawie wszystkimi szerszymi drogami, tak że prawie z każdą wsią oddziały wojskowe nasze się stykają. Stąd w ostatnim czasie, przy zajmowaniu np. Kościerzyny, okoliczne nawet dalsze wioski dostawały kwatery, nie będąc nań przygotowane. Bo do miast nie idą większe oddziały konnicy dla braku stajen dla koni [...]. Niechże więc wszystkie wioski północnego Pomorza będą przygotowane na przyjęcie mniejszych oddziałów wojskowych”.

„Gazeta Gdańska”, 7 lutego 1920 r.

„W sobotę 31 stycznia już od samego rana rynek nasz przepełniony był ludem wyczekującym z utęsknieniem naszego wojska. Miasto całe i przedmieścia tonęły w zieleni, wszędzie bramy tryumfalne, a na każdej napis serdeczny innego towarzystwa. Wszystkie nauczycielki i uczennice naszego zakładu, szkoła ludowa, wszystkie nasze liczne towarzystwa ze swoimi sztandarami, duchowieństwo z miasta i okolic, nasze władze cywilne, wszystko na rynku ustawione wita ze łzą w oku, z głębokim wzruszeniem gromkim «Niech żyje!», wkraczających ułanów krechowieckich i halerczyków.

„Gazeta Gdańska”, 12 lutego 1920 r.

Tczew

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Tczewa, 30 stycznia 1920 r. (Miejska Biblioteka Publiczna im. A. Skulteta w Tczewie).

Kościerzyna

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Kościerzyny, 31 stycznia 1920 r. (Muzeum Ziemi Kościerskiej im. dra Jerzego Knyby w Kościerzynie).

Wejherowo

Wkroczenie wojsk Frontu Pomorskiego do Wejherowa, 10 lutego 1920 r. (Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie).

Majątek Kolibki

Wizyta gen. Józefa Hallera w majątku hr. Witolda Kukowskiego w Kolibkach, 12 lutego 1920 r. (Muzeum Miasta Gdyni).

Zaślubiny Polski z morzem

Z początkiem lutego 1920 r. wojska Frontu Pomorskiego weszły na teren Kaszub. W ciągu kilku dni miały przejąć pas wybrzeża przyznanego Polsce w ramach traktatu wersalskiego. Ostatni epizod wydarzeń rozpoczętych w styczniu w Toruniu stanowiły symboliczne zaślubiny Polski z morzem, dokonane 10 lutego.

Plany uroczystości przygotowywano już w 1919 r. Oprócz gen. Józefa Hallera, oddziałów wojskowych i lokalnej społeczności do udziału zaproszono również przedstawicieli władz centralnych i lokalnych.

Dzień był pochmurny i deszczowy. Ze wszystkich stron Kaszub przybywały tłumy ludzi ubranych w tradycyjne stroje. Puck, jako miejsce zaślubin, został uroczyście udekorowany.

Generał Haller przybył do miasta pociągiem specjalnym, a na miejsce uroczystości udał się konno w otoczeniu oficerów. Przed zaślubinami odprawiono mszę świętą, w czasie której kazanie wygłosił ks. Józef Wrycza. Po mszy podniesiono polską banderę, a gen. Haller dokonał symbolicznych zaślubin z morzem.

Dzień później dowódca Frontu Pomorskiego wraz z towarzyszącymi mu osobami udał się na Półwysep Helski, gdzie odwiedził m.in. Hel i Wielką Wieś oraz odbył krótki rejs łodzią rybacką.

■ Zaślubiny Polski z morzem, Puck, 10 lutego 1920 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Gen. Józef Haller i adm. Kazimierz Porębski na pierwszej łodzi pod banderą polską w drodze na Hel (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Gen. Józef Haller i pierwszy wojewoda pomorski Stefan Łaszewski w otoczeniu oficerów i rybaków (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Poświęcenie słupa pamiątkowego od strony morza. Widoczny m.in. gen. Józef Haller (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Gen. Józef Haller w otoczeniu ludności kaszubskiej (Muzeum Miasta Gdyni).

Polski marynarz stojący na straży przy słupie pamiątkowym (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

„Po mszy św., przy salutach armatnich i odegraniu hymnu polskiego, morską banderę polską wzniosła się na maszt. Dotychczas strażnik wybrzeża, rybak kaszubski, z jedną bronią, wiosłem u boku, oddawał straż w ręce marynarza polskiego. Stojąc pod banderą, oświadczyłem w krótkim przemówieniu, żeśmy wrócili nad morze i że Rzeczpospolita Polska staje się znowu władczynią na swoim Bałtyku, na znak czego [...] rzucam w morze pierścień ofiarowany przez polską ludność Gdańska”.

Józef Haller, *Pamiętniki*, Łomianki 2014.

„Otóż to jutro bliskie zajaśniało nad Puckiem dniem słonecznym i przejrzystym jak wiosna. Po mszy w puckim kościele pojechaliśmy automobilem nad morze, do Wielkiej Wsi. Poszliśmy stamtąd przez łąki piaszczyste i nadmorskie zarośla na ów brzeg morza, któregośmy w Pucku na próżno szukali. Przestrzeń się przed nami otworzyła szeroka, dała, białe grzywy, błękit i słońce. [...]

Dopiero jedenastego lutego witaliśmy polskie morze. Wylegli na brzeg licznie rybacy, łodzie przystroili zielenią. Wsiadliśmy z generałem Hallerem w te łodzie, płynąc do statku rybackiego”.

Edward Ligocki, *Diariusz pomorskiej wyprawy*, „Straż nad Wisłą” 1920, z. 2.

Versailles

28.6.1919.

Spory na zachodnim pograniczu

Postanowienia traktatu pokojowego w sprawie przebiegu granicy polsko-niemieckiej na Pomorzu wymagały dokonania licznych korekt w terenie. Wytyczona w Paryżu granica przebiegała w nieoczekiwanych miejscach, przechodziła przez środek wsi bądź dzieliła gospodarstwa. Z tego powodu część ziem jednego rolnika leżała czasem na terytorium Polski, a część po stronie niemieckiej. Ten sam problem dotyczył licznych właścicieli majątków ziemskich, lasów oraz jezior.

W lutym 1919 r. powołano Komisję do Spraw Polskich, której zadaniem było wyznaczenie granic, m.in. na Pomorzu. Aby zadbać o swe interesy przed komisją, lokalne polskie społeczności organizowały się wokół miejscowych rad ludowych.

Międzynarodowa Komisja Demarkacyjna rozpoczęła prace na Pomorzu w 1920 r. Jednym z członków komisji na Kaszubach był Antoni Abraham. Mieszkańcy, którzy nie zgadzali się z przebiegiem granic, mogli zgłaszać do niej swoje zastrzeżenia. Miało to miejsce m.in. w przypadku wsi Nadole nad Jeziorem Żarnowieckim. Działania Augustyna Konkola (właściciela ziem i zabudowań w Nadolu) i Augustyna Struka doprowadziły do przesunięcia granic tak, by wieś znalazła się w granicach Polski. Dotrzeć do niej od strony Rzeczypospolitej można było wyłącznie przez jezioro.

W Borowym Młynie i Konarzynach liczni Kaszubi protestowali przeciwko sposobowi wytyczania granic. W Borowym Młynie doszło do utarczek z niemieckimi żołnierzami, a polscy żołnierze mieli strzelać w powietrze. Ostatecznie do Polski przyłączono wsie: Borowy Młyn, Wierzchocina i Brzozowo oraz trzy leśnictwa: Stary Most, Kobyle Góry i Wieczywno. W rejonie Konarzyn przyłączono: Konarzyny, Żychce i Ciecholewy, a także lasy po obu stronach szosy Chojnice – Bytów.

■ Granica polsko-niemiecka w pobliżu Jeziora Żarnowieckiego (Biblioteka Narodowa).

„Pamiętam – byli obecni trzej delegaci angielscy, dwóch francuskich – generał Dupont, nasz przyjaciel, z powodu choroby nie stawił się, dalej – dwóch Japończyków, włoski attaché, sześciu delegatów niemieckich i tyluż polskich. Nam przewodniczył p. Kulerski, redaktor «Gazety Grudziądzkiej».

Chodziło o rzecz słuszną – oto, jeżeli granica przejdzie środkiem jeziora, to zostanie odcięta wioska polska Nadole, należąca do parafii kościoła w Żarnowcu. W tymże położeniu okazała się i druga wioska, Wierzchucino, leżąca na początku tego jeziora – ale po drugiej stronie. Bronił tej sprawy ksiądz Rejch, proboszcz żarnowiecki, który, jak mi mówił, «choć jestem Niemcem z pochodzenia – ale interesy moich parafian stawiam na pierwszym planie».

Zapadła decyzja kompromisowa: Nadole odwojowaliśmy, ale Wierzchucina nie udało się, na zasadzie, że tam jakoby okazało się znaczny procent lutrów. Granica nasza w ten sposób objęła trzy ćwierci jeziora.

Za to wyrównanie granic przy Jeziorze Żarnowieckim odstąpiliśmy pewien lasek przy klasztorze Oliwskim”.

Włodzimierz Nałęcz, korespondent „Kurjera Warszawskiego”.

„Ledwo jednak Grenzschutz opuścił śródmieście [Chojnice], zaroilo się na Rynku przed ratuszem jak w ulu, bramy triumfalne powstały jakby ręką czarodziejską wywołane, a sztandary narodowe zjawily się w oknach tak licznych domów, że ludność niemiecka osłupiała”.

Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza, Toruń 1930, s. 448.

Ratusz w Chojnicach (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Działacze narodowi na rzecz przyłączenia powiatów bytowskiego i lęborskiego do II RP oskarżeni przez władze niemieckie o zdradę stanu (od lewej): dr Szczepan Gracz (weterynarz z Lęborka), Stefan Hazuka (kupiec z Lęborka) i Bernard Werra (rolnik z Płotowa) (Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie).

Pochód Kaszubów na rynku w Kartusach, 9 lipca 1919 r. (Muzeum Kaszubskie im. Franciszka Tredera w Kartusach).

Granica oznaczona granitowymi słupami z wrytymi na nich literami P (Polska) oraz D (Niemcy). Na szczycie umieszczono strzałki wskazujące położenie następnego punktu. Na zdjęciu słup graniczny koło ujścia rzeki Piaśnicy na granicy polsko-niemieckiej (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Granicę między Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem, tak samo jak między Polską a Prusami Wschodnimi, wyznaczały kamienie graniczne. W pobliżu ujścia rzeki Nogat do Wisły w miejscowości Biała Góra znajdował się słup graniczny, który oznaczał styk granic między Polską, Wolnym Miastem Gdańskiem i Prusami Wschodnimi (*Der Feldzug der 18 Tage. Chronik des polnischen Dramas*, Berlin 1939, Biblioteka Uniwersytetu Gdańskiego).

Właściciele majątków ziemskich i gospodarstw rolnych, których ziemie zostały rozdzielone granicą, musieli każdorazowo poddawać się kontroli na przejściach granicznych. Sprawdzano ich tożsamość oraz czy nie przemycają różnych towarów (Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Przed ratyfikacją traktatu wersalskiego przez Niemcy (styczeń 1920 r.) Kukowski nabył z rąk Waltera von Schütze majątek w Kolibkach. Dzięki temu zabiegowi ziemie te trafiły w granice II Rzeczypospolitej (Biblioteka Narodowa).

Plebiscyt na Powiślu

Zgodnie z traktatem wersalskim na terenie Warmii, Mazur i Powiśla planowano przeprowadzić plebiscyt. Wyniki głosowania miały zdecydować, czy ziemie te zostaną przyłączone do Polski, czy też pozostaną w granicach Prus Wschodnich. Do czasu rozstrzygnięcia sytuacji władza na tych terenach miała spoczywać w rękach Komisji Międzysojuszniczej do Spraw Rządu i Administracji. W jej skład weszli przedstawiciele Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii.

Na Powiślu plebiscyt obejmował okręg kwidzyński złożony z powiatów: suskiego, kwidzyńskiego, sztumskiego i malborskiego. Termin głosowania wyznaczono na 11 lipca 1920 r. Biorąc pod uwagę trwającą wojnę polsko-bolszewicką, był to czas dla strony polskiej bardzo niekorzystny.

Aby wziąć udział w głosowaniu, należało mieć ukończone 20 lat i pochodzić z terenu objętego plebiscytem, nie wymagano jednak stałego zamieszkania na tym obszarze.

Wyniki głosowania okazały się dla II Rzeczypospolitej niekorzystne. W kwidzyńskim okręgu plebiscytowym za Polską zagłosowało 7947 osób, a za Niemcami 96 894. Zdecydowało o tym m.in. złe sformułowanie pytania. Zamiast odpowiadać na pytanie, czy dana osoba chce należeć do Polski, czy do Prus Wschodnich, te ostatnie określono jako Niemcy. Większość mieszkańców Powiśla zagłosowała za tym, co już znała.

Komisja Międzysojusznicza przyznała Polsce wsie: Nowe Lignowy, Kramrowo, Bursztych, Janowo i Pólko Małe, a także port w Korzeniowie, dworzec kolejowy w Gardei i przyczółek mostowy na Wiśle pod Opaleniem.

„W marcu [1920] zajęła międzysojusznicza Komisja, [co] do której tak dużo się sprzecaliśmy, lecz nadzieje nie spełniły się. De nomine był urzędowy język niemiecko-polski, na urzędach można się było tylko po niemiecku porozumieć, żołnierze niemieccy zostali, tak samo urzędnicy. Dopiero po długich dyplomatycznych walkach została straż polsko-niemiecka urządzona [...]. W kwietniu przystąpiono do prac wstępnych plebiscytowych, wiece odbywały się coraz częściej, obie strony, polska, jak i niemiecka, siłowały się jak najwięcej głosów uzyskać, prowadzono agitację, chociaż z nierówną biegłością i powodzeniem. Niemcy bowiem, mając swój wyćwiczony aparat urzędniczy, przewyższali pod każdym względem w agitacji nas, którzy niedoświadczonych po części i nic nie wartych młokosów mieli do dyspozycji, toteż sprawa polska zaczęła coraz więcej kuleć, tak, że zniechęcony do całego Komitetu polskiego przestałem prawie zupełnie pracować.

Tymczasem zbliżał się termin stawiania wniosków na wpisanie do list głosujących i przybył do naszej wsi pewien młodzik, który zamiast spowodować to, zaczął sobie flirtować i mieniać pieniądze polskie, przy czym oszukiwał jeszcze. Oburzony w ostateczności pojechałem do powiatowego agitatora i oświadczyłem mu: «Jesteśmy gotowi wszelką pracę wyborczą przeprowadzić na własną rękę, jeżeli komitet zwróci nam wydatki i nie będzie nas trapił swymi siłami». Nastąpiły dni i noce pełne pracy bez wytchnienia, gdy nastąpił ostateczny termin stawiania wniosków, nadchodziły do nas codziennie listy z wnioskami i prawie wszystkie te wpisano [...]. Ostatecznie baliśmy się, że skoro wszyscy emigranci niemieccy przybędą głosować, [a] u nas będzie kilku zdrajców, przepadniemy, chociaż obecnie jest Janowo prawie czysto polska wieś (w szkole na 33 dzieci 5 Niemców). Więc starsze osoby, które mieszkały dłuższy czas poza obrębem plebiscytowym, narodziły się nie w Janowie, tylko [w] zagranicznej wiosce, otrzymały fałszywe dokumenty urodzenia, fałszowano ich podpisy itd. Wiedzieliśmy, że w innych miejscach tak Niemcy postępowali, że wszystko rządzi się «pro publico bono», byle się nie pozwolić przy podobnych rzeczach schwycić”.

Tadeusz Tollik, *Pamiętnik*, oprc. J. Bartosiewicz, J. Liguz-Kołąkowska, Kwidzyn 2000.

Tadeusz Tollik (1897–1937) urodził się w Janowie (po plebiscycie z 1920 r. była to jedna z miejscowości przyznanych Polsce). Działacz społeczno-polityczny. Czynny współorganizator plebiscytu w Janowie. W okresie międzywojennym długoletni wójt wsi Janowo. Odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi (fot. Lech Okoński, Muzeum Zamkowe w Malborku).

Grupa polskich działaczy plebiscytowych przed Domem Polskim w Kwidzynie (tzw. Re-sursa), lipiec 1920 r. (fot. Lech Okoński, Muzeum Zamkowe w Malborku).

Wahlberechtigungsschein

(Ausweiskarte)

Poświadczenie prawa do głosowania

(karta wykazująca)

(nur für außerhalb ihres Wohnortes Stimmende).

(tylko dla tych, którzy głosują poza obrębem swojego
miejsca zamieszkania).

Der Inhaber dieses ist unter Nr. der
Wählerliste der Gemeinde (Gutsbezirk)
..... Stimmbezirk Nr. ein-
getragen und berechtigt, an der Abstimmung über die
Landeszugehörigkeit seiner Gemeinde (Gutsbezirk) im Ab-
stimmungsgebiete Marienwerder teilzunehmen.

Okaziciel niniejszego jest zapisany pod No.
na liście wyborczej gminy (majątku dominialnego)
..... obwód plebiscitowej
No. i uprawniony do wzięcia udziału w gło-
sowaniu co do przynależności państwowej swojej gminy.

Der Gemeinde-(Guts-)Vorsteher, Magistrat:

Wójt gminy (naczelnik zarządu dominialnego),
magistrat:

(L. S.)

Dokument poświadczający prawo do głosowania oraz tożsamość (fot. Lech Okoński, Muzeum Zamkowe w Malborku).

Mk/hpk/376/97

Es wird hiermit bescheinigt, daß der Inhaber dieser Karte tatsächlich die durch das Lichtbild dargestellte Person ist und die darunter befindliche Unterschrift eigenhändig vollzogen hat.

Niniejsze świadectwo stwierdza tożsamość jego okaziciela na podstawie fotografii i własnoręcznego podpisu.

Platz für das Lichtbild.

Miejsce na fotografię.

Unterschrift des Inhabers. — Podpis okaziciela.

Ort:

Miejsce:

Datum:

Data:

(Stempel und Unterschrift der zuständigen Behörde des Wohnortes oder gewöhnlichen Aufenthaltsortes des Stimmberechtigten:)

(Pieczęć i podpis władzy kompetentnej siedziby albo zwyczajnego pobytu uprawnionego do głosowania:)

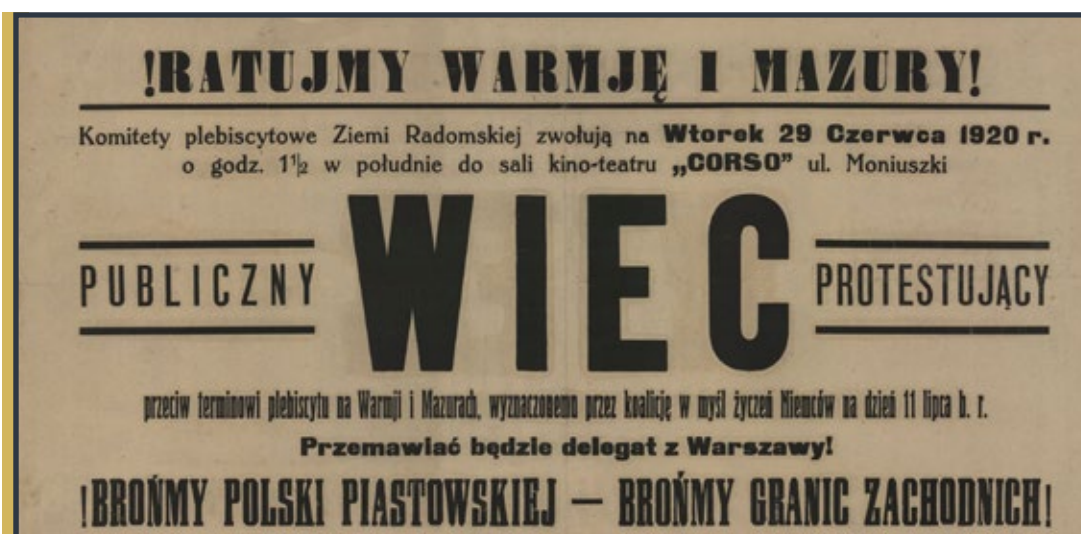
Dokument poświadczający prawo do głosowania oraz tożsamość (fot. Lech Okoński, Muzeum Zamkowe w Malborku).

Mieszkańcy Bydgoszczy w czasie manifestacji popierającej przyłączenie Warmii, Mazur i Powiśla do Polski. Na afiszu hasło: „Niech żyje Rzeczpospolita Polska. Niech żyją Mazury, Warmia, Kaszuby” (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Mieszkańcy Bydgoszczy w czasie manifestacji popierającej przyłączenie Warmii i Mazur do Polski w czasie plebiscytu. Na afiszu hasło: „Żądamy przedłużenia terminu plebiscytu na Warmii i Mazurach” (Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego).

Ulotka informująca o wiecu przeciwko wyznaczeniu terminu plebiscytu na 11 lipca 1920 r. (Archiwum Państwowe w Radomiu).

Szlak graniczny między II RP a Prusami Wschodnimi w pobliżu Kwidzyna (fot. Lech Okoński, Muzeum Zamkowe w Malborku).

Wojna polsko-bolszewicka

Walka o granice odradzającego się państwa polskiego toczyła się od momentu odzyskania niepodległości w listopadzie 1918 r. Jej najważniejszym etapem była trwająca od 1919 r. wojna z Rosją bolszewicką. Początkowo walki objęły ziemie wschodnie dawnej Rzeczypospolitej, jednak późną wiosną 1920 r. bolszewicy rozpoczęli ofensywę i już w sierpniu podjęli atak na stolicę Polski. Decyzją głównodowodzącego Michaiła Tuchaczewskiego część oddziałów bolszewickiej armii nie atakowała Warszawy, ale uderzyła w kierunku Kujaw Wschodnich i ziemi dobrzyńskiej. Ten manewr miał doprowadzić do oskrzydlenia sił polskich i zniszczenia linii kolejowych (m.in. Gdańsk-Warszawa). W krótkim czasie – od 13 do 16 sierpnia – bolszewicy wkroczyli m.in. do Działdowa, Lipna, Skępego, Kikoła, Lubicza k. Torunia, Brodnicy, Rypina, Golubia i Dobrzyń nad Drwęcą. Zatrzymali się na linii Wisły, w okolicy Bobrownik i Nieszawy. Na zajętych terenach dopuszczali się rabunków, gwałtów i morderstw. W pierwszej kolejności grabili i niszczyli pałace, dwory i obiekty sakralne.

Po nieudanej próbie przeprawy na lewy brzeg Wisły w Bobrownikach bolszewicy podjęli atak na Włocławek. Główne uderzenie nastąpiło 16 sierpnia, zostało jednak odparte przez obrońców miasta pod wodzą płk. Wojciecha Józefa Gromczyńskiego. W celu zatrzymania ofensywy wroga niezbędne okazało się zniszczenie mostu na Wiśle. Ostatecznie bolszewicy nie zdobyli Włocławka, ale w wyniku ostrzału artyleryjskiego wielu obrońców miasta zostało rannych lub poniosło śmierć. Zniszczeniu uległa część budynków położonych przy bulwarach na lewym brzegu rzeki. Odwrót wojsk bolszewickich nastąpił 19 sierpnia. Dzień wcześniej, 18 sierpnia, miała miejsce bitwa pod Brodnicą, która zakończyła się wygraną Polaków.

Po zwycięskiej bitwie warszawskiej Polacy przeszli do ofensywy i w krótkim czasie wyparli wojska Armii Czerwonej na wschód. Wojna polsko-bolszewicka zakończyła się podpisaniem traktatu pokojowego w Rydze w marcu 1921 r.

Dzielni ochotnicy w okopach w obronie Włocławka 18 sierpnia 1920 r., pocztówka (fot. i wyd. Karol Dowmont, Włocławek, po 19 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Z inwazji bolszewickiej. Okopy, ul. Bulwarnej we Włocławku, pocztówka (fot. i wyd. Tadeusz Kuligowski, Włocławek, po 19 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Z inwazji bolszewickiej. Zrujnowany Pałac Biskupi we Włocławku od strony Wisły, pocztówka (fot. i wyd. Tadeusz Kuligowski, Włocławek, po 19 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Z inwazji bolszewickiej. Pogrzeb poległych w obronie Włocławka w Szpetalu Dolnym, pocztówka (fot. i wyd. Tadeusz Kuligowski, Szpetal k. Włocławka, 22 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

Żołnierze broniący Włocławka w okopie na Bulwarach (fot. N.N., po 20 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

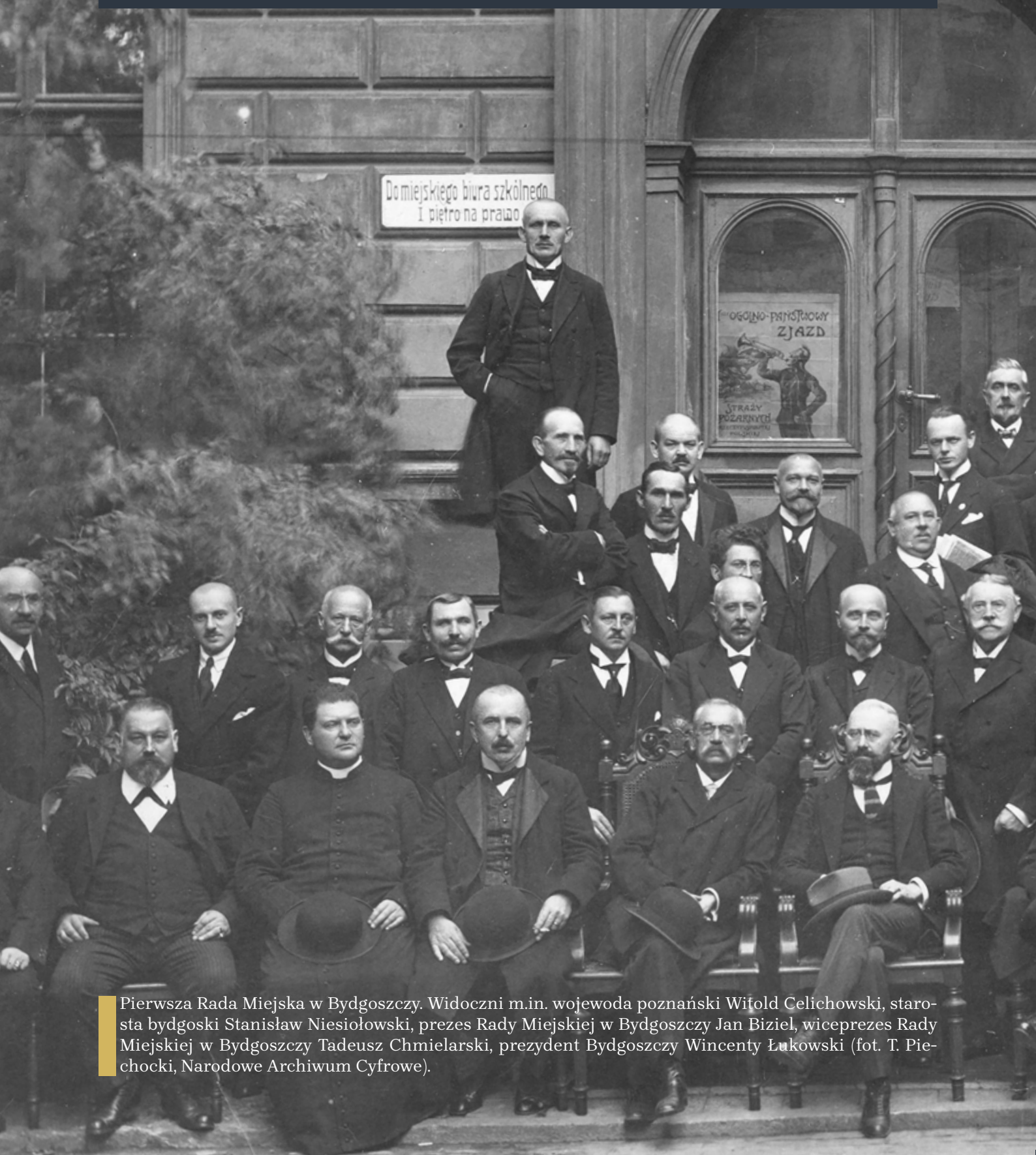

Widok na most wysokowodny na Wiśle we Włocławku zniszczony w sierpniu 1920 r. (od strony Szpetala, skąd atakowali bolszewicy), pocztówka (fot. i wyd. Zakład Fotograficzny „Karol Szałwiński”, Włocławek, po 19 sierpnia 1920 r. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku).

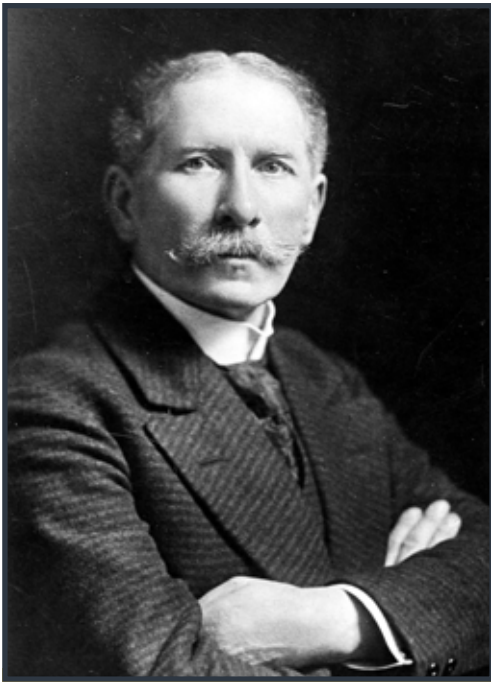
Wolność bolszewicka, polski plakat propagandowy z 1920 r. (Biblioteka Narodowa).

Ojcowie Niepodległości Pomorza i Kujaw – wybrane portrety

Pierwsza Rada Miejska w Bydgoszczy. Widoczni m.in. wojewoda poznański Wifold Celichowski, starosta bydgoski Stanisław Niesiołowski, prezes Rady Miejskiej w Bydgoszczy Jan Biziel, wiceprezes Rady Miejskiej w Bydgoszczy Tadeusz Chmielarski, prezydent Bydgoszczy Wincenty Łukowski (fot. T. Piechocki, Narodowe Archiwum Cyfrowe).

Stefan Łaszewski

Urodzony w 1862 r. w Brąchnówku k. Torunia; adwokat; członek Naczelnej Rady Ludowej, w odrodzonej Polsce poseł na Sejm Ustawodawczy; w październiku 1919 r. mianowany wojewodą pomorskim; w 1920 r. powołany na stanowisko sędziego Sądu Najwyższego, a następnie prezesa Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Zmarł w 1924 r. w Warszawie.
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Otton Steinborn

Urodzony w 1868 r. w Nowym Suminie w Borach Tucholskich w rodzinie niemieckiej; lekarz; w 1918 r. wybrany na prezesa Polskiej Rady Ludowej w Toruniu; w styczniu 1920 r. mianowany komisarycznym prezydentem Torunia; radny toruńskiej Rady Miejskiej w latach 1921–1933; senator RP w latach 1926–1930. Zmarł w 1936 r. w Toruniu.
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Jan Biziel

Urodzony w 1858 r. w Osiecznej w Wielkopolsce; lekarz; w 1918 r. wybrany na prezesa Polskiej Rady Ludowej w Bydgoszczy, aktywnie zabiegał o powrót Bydgoszczy do Polski; w trakcie powstania wielkopolskiego udzielał pomocy rannym powstańcom; w latach 1921–1922 stał na czele bydgoskiej Rady Miejskiej. Zmarł w 1934 r. w Bydgoszczy.
(Archiwum Państwowe w Bydgoszczy)

Jan Maciaszek

Urodzony w 1876 r. w Ostrowie Wielkopolskim; prawnik; uczestnik powstania wielkopolskiego – przez krótki czas dowódca wojsk wielkopolskich; w październiku 1919 r. mianowany pełnomocnikiem polskim przy niemieckim magistracie miasta Bydgoszczy, a następnie komisarzem generalnym przejmującym władzę z rąk niemieckich; komisaryczny prezydent Bydgoszczy w latach 1920–1921. Zmarł w 1932 r. w Bydgoszczy.
(Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego)

kpt. Paweł Cymś

Urodzony w 1894 r. w Pawłowie k. Gniezna; członek Polskiej Organizacji Wojskowej; uczestnik powstania wielkopolskiego – wyzwalał Gniezno, pod jego komendą powstańcy zajęli część Kujaw Zachodnich: Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Kruszwicę. Dowodził zwycięską akcją zdobycia Inowrocławia. Walczył w III powstaniu śląskim i wojnie obronnej w 1939 r.; żołnierz Armii Krajowej. Zmarł w 1949 r. w Bystrej k. Bielska-Białej.
(ze zbiorów Rafała Cymśa)

płk Wojciech Józef Gromczyński

Urodzony w 1861 r.; przed I wojną światową żołnierz armii rosyjskiej; od 1919 r. dowódca garnizonu włocławskiego; w sierpniu 1920 r., w trakcie ataku bolszewików, dowodził obroną Włocławka. Zmarł w 1937 r. we Włocławku.
(Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku)

dr Józef Wybicki

Urodzony 3 listopada 1866 r. w Niewierzu; lekarz; działacz niepodległościowy; mieszkał w Gdańsku; aktywny członek Polonii gdańskiej; podkomisarz Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku; zastępca kierownika tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza; starosta krajowy pomorski; od października 1921 r. do kwietnia 1922 r. minister byłej dzielnicy pruskiej w Poznaniu. Zmarł 28 kwietnia 1929 r.

(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Antoni Abraham

Urodzony w 1869 r. w Zdradzie k. Pucka; działacz narodowy, „król Kaszubów”; jeden z założycieli Towarzystwa Ludowego „Jedność” w Oliwie; kilkakrotnie aresztowany przez władze pruskie; w czasie I wojny światowej wcielony do armii pruskiej; członek Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Gdańsku; uczestnik delegacji przedstawicieli ziemi kaszubskiej do Paryża. Zmarł w 1923 r. w Gdyni.

(Muzeum Miasta Gdyni)

Stefan Hazuka

Urodzony w 1882 r. w Borku Kamiennym k. Sulęcyna; działacz niepodległościowy; członek Towarzystwa św. Brunona w Lęborku; przewodniczący Rady Ludowej w Lęborku; uznany przez władze niemieckie za zdrajcę i aresztowany; po wyjściu z więzienia wyjechał do Poznania, a następnie do Wejherowa; członek Straży Ludowej; kierownik Urzędu Celnego w Strzebielinie. Zmarł w 1978 r. w Wejherowie.

(Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie)

Tomasz Rogala

Urodzony w 1860 r. w Wielu; szewc; współzałożyciel Banku Spółdzielczego w Kościerzynie; współorganizator strajków szkolnych w 1906 r.; uczestnik delegacji przedstawicieli ziemi kaszubskiej do Paryża; odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł w 1951 r. w Kościerzynie.

(Muzeum Ziemi Kościerskiej im. dra J. Knyby w Kościerzynie)

ks. Józef Wrycza

Urodzony w 1884 r. w Zblewie; duchowny katolicki; działacz niepodległościowy; sekretarz i skarbnik Powiatowej Rady Ludowej w Toruniu; współtwórca Organizacji Wojskowej Pomorza w Chełmży; aresztowany przez Niemców i skazany na karę śmierci, uwolniony po interwencji prezesa Rady Ludowej z Torunia; kapelan wojskowy w powstaniu wielkopolskim i w 16. Pomorskiej Dywizji Piechoty; wygłosił homilię w czasie uroczystości zaślubin Polski z morzem w Pucku, 10 lutego 1920 r. Współtwórca Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, działającej w czasie II wojny światowej. Zmarł w 1961 r. w Tucholi.
(Muzeum Stutthof w Sztutowie)

Proporzec z orłem polskim
(Muzeum Okręgowe w Toruniu)

Bibliografia

Dokumenty i fotografie

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
Archiwum Państwowe w Radomiu
Biblioteka Kongresu USA
Biblioteka Narodowa
Miejska Biblioteka Publiczna im. Aleksandra Skulteta w Tczewie
Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Witalisa Szlachcickowskiego w Wąbrzeźnie
Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzikowskiego w Chojnicach
Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
Muzeum Kaszubskie im. Franciszka Tredera w Kartuzach
Muzeum Miasta Gdyni
Muzeum Niepodległości w Warszawie
Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy
Muzeum Okręgowe w Toruniu
Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie
Muzeum Stutthof w Sztutowie
Muzeum w Brodnicy
Muzeum Zamkowe w Malborku
Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie
Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie
Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim
Muzeum Ziemi Kościerskiej im. dra Jerzego Knyby w Kościerzynie
Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku
Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Zenona Erdmanna w Szubinie
Narodowe Archiwum Cyfrowe
Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Beły w Bydgoszczy
Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego
Zbiory Burmistrza Nowego
Zbiory prywatne: Rafała Cymśa, Franciszka Skibickiego i Wojciecha Wilkowskiego

Prasa

„Dziennik Bydgoski”
„Gazeta Gdańska”
„Głos Wąbrzeski”
„Nadwiślanin. Gazeta Ziemi Chełmińskiej”

Opracowania

- Der Feldzug der 18 Tage. Chronik des polnischen Dramas*, Berlin 1939.
- Duda D., Skonka C., *Gdy wybrzeże Bałtyku powróciło do Polski...*, Gdynia 2010.
- Dzieje regionu kujawsko-pomorskiego*, red. A. Radziwiński, Toruń 2017.
- Dziki T., *Włocławek 1920. W obronie Wisły*, Warszawa 2018.
- Haller J., *Pamiętniki. Z wyborem dokumentów i zdjęć*, Łomianki 2014.
- Hauser P., *Przejęcie obszarów byłego zaboru pruskiego przeznaczonych Polsce traktatem wersalskim*, „Dzieje Najnowsze” 1973, nr 3.
- Historia Bydgoszczy 1920–1939*, red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999.
- Historia Pomorza*, t. 5: *Województwo pomorskie i Wolne Miasto Gdańsk (1918–1939)*, cz. 1: *Ustrój, społeczeństwo, gospodarka*, red. S. Wierchosławski, P. Olstowski, Toruń 2015.
- Historia Pomorza*, t. 5: *Województwo pomorskie i Wolne Miasto Gdańsk (1918–1939)*, cz. 2: *Polityka i kultura*, red. S. Wierchosławski, P. Olstowski, Toruń 2018.
- Kaczmarek K., Muszyński W. J., Sierchuła R., *Generał Józef Haller 1873–1960*, Warszawa 2017.
- Korda K., *Ks. Ppłk Józef Wrycza (1884–1961). Biografia historyczna*, Gdańsk 2016.
- Krajewski M., *Ziemia dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rypin 2010.
- Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza*, red. K. Esden-Tempski, Toruń 1930.
- Ligocki E., *Diariusz pomorskiej wyprawy*, „Straż nad Wisłą” 1920, z. 2.
- Reiske A., *Golub na przestrzeni dziejów*, Golub 1939.
- Rezler M., *Nasze powstanie. W 100 rocznicę Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, Szamotuły 2018.
- Sierchuła R., Muszyński J. W., *Józef Dowbor-Muśnicki 1867–1937*, Warszawa 2019.
- Sukertowa-Biedrawina E., *Działdowszczyzna po kongresie wersalskim*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1957, nr 2.
- Szczechowicz H., *Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska w II Rzeczypospolitej. Administracja, gospodarka, życie społeczno-polityczne, szkolnictwo 1918–1928*, Włocławek 2013.
- Szulczewski A., Zalewski B., *Pomorze w granicach Polski odrodzonej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, nr 1.
- Tollik T., *Pamiętnik*, oprac. J. Bartosiewicz, J. Liguz-Kołąkowska, Kwidzyn 2000.
- Wojciechowski M., *Powrót Pomorza do Polski 1918–1920*, Warszawa – Poznań – Toruń 1981.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

